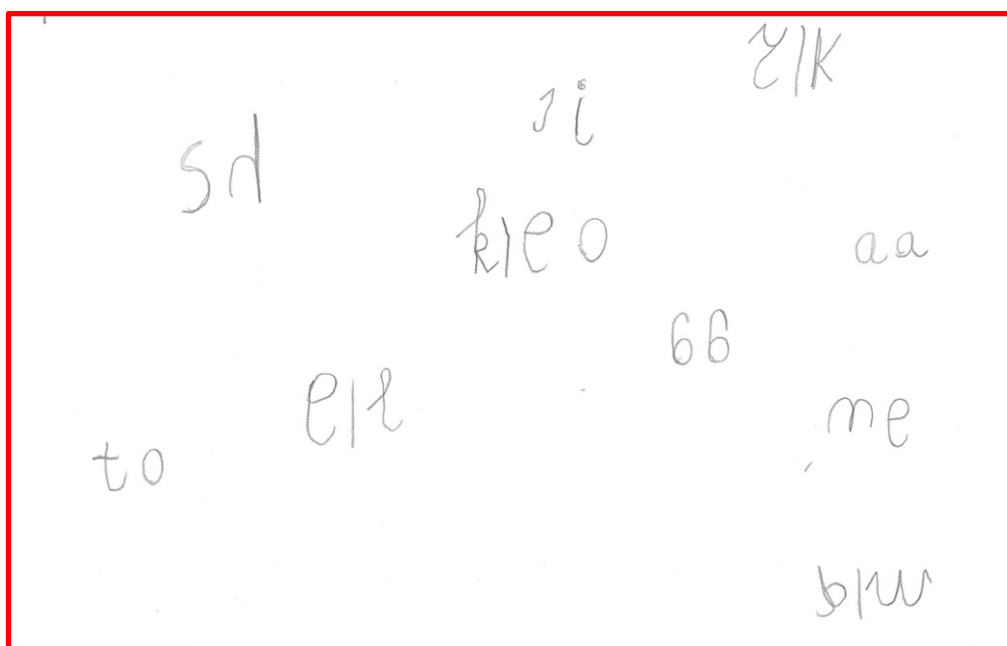

Groep 3; tien jaar onderzoek naar leren schrijven met de hand

Van september 2011 tot en met juli 2021

Inhoud

- Inleiding pag. 2
- Beginnersschriftekenmerken: scorelijst pag. 3
- Beginnersschriftekenmerken groep 3 beschreven pag. 5
- Beginnersschriftekenmerken: 10 jaar uitgewerkt pag. 9
- Voorbeelden van overdracht aan de leerkracht pag. 50
- Beginnersschriftekenmerken: scorelijst - groep pag. 54
- Beginnersschriftekenmerken: scorelijst - leerling pag. 56
- Conclusie pag. 57
- Reeds verschenen artikelen (n.a.v. dit onderzoek) pag. 59
- Slotwoord pag. 60

Handschrift, meisje, september. Ze werkt verspreid over het blanco vel (A4), spiegelt de h, meeuw-m, 2 soorten k, hier en daar kloppen de letterverhoudingen nog niet. Beginnersschriftekenmerken die gaandeweg, met de juiste begeleiding, verdwijnen. Eind van groep 3 schrijft ze woorden soepel aan elkaar, terwijl dat nog niet hoeft. De afbeelding is verkleind.

Inleiding

De vraag waarmee ik tien jaar geleden begon was: "Wat maakt het leren schrijven met de hand toch zo moeilijk?" Is die vraag - na het bekijken van dertig porties handschriften van groep 3- beantwoord? Nee. Het is niet aan de neerslag op papier alleen af te zien waarom deze gecompliceerde vaardigheid moeite en veel tijd en oefening kost. Wat wel te zien is, is de manier van bewegen op papier. Die vloeit voort uit het wel of niet schrijfrijs zijn en of aan alle schrijfvoorwaarden voldaan is. Veel kinderen zijn er begin groep 3 nog niet aan toe om bijvoorbeeld de schrijfletter-k vloeiend te maken. Het wel mee moeten doen, is niet bevorderlijk voor het schrijfplezier. Verkramping en frustratie worden daar geboren en gaan soms een leven lang mee.

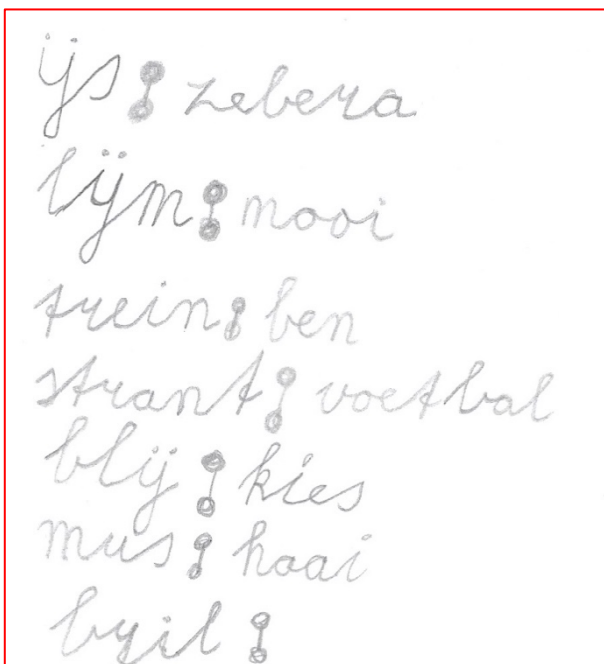
Het was vertederend en aandoenlijk om te zien hoe graag kinderen willen leren schrijven. Het is echt een stap voorwaarts in hun ontwikkeling. Op het juiste moment aangeboden, geeft dat veel plezier, vertrouwen in eigen kunnen en een gevoel van eigenwaarde: Ik kan wat!

Geregeld dacht ik: had ik maar gezien hoe deze vorm gemaakt werd door de leerling. Soms gaf de druk op het potlood het begin en einde aan.

Het is in groep 3 belangrijk mee te kijken hoe de kinderen schrijven. Dit om onjuiste inslijping te voorkomen. Onjuiste bewegingen zijn moeilijk af te leren. Devies: meteen goed aanleren!

Soms ontbrak een kenmerk in de vrije tekst van de leerling. Daarom is een kenmerk, zoals het golfje van de r of de tweedeling van de d, misschien ondervertegenwoordigd.

Dit verslag van mijn bevindingen pretendeert geen wetenschappelijk onderzoek te zijn. Ik ben me van de beperkingen bewust. Constant waren de groep, de leerkracht en de schrijfmethode. Desondanks geef ik de verzamelde data graag door om het leren schrijven met de hand goed te kunnen begeleiden.

Handschrift van een meisje, eind groep 3, 30% verkleind. Gekozen vanwege de schrijfletter-r. Het aangeleerde golfje heeft ze niet overgenomen en ze maakt een ophaal en enkel een holte voor ze de neerhaal maakt. Duidelijk herkenbaar als r. Bij de z is ook niet duidelijk een golfbeweging te zien. Wel bovenaan hol en onderaan bol.

Ze accentueert nadrukkelijk de ruimte tussen de woorden. Dat komt eind groep 3 bijna niet meer voor. Deze zelfbedachte 'halte' kost haar veel tijd, voor ze met het volgende woord kan beginnen. Ze centreert twee keer met een vette dot. Misschien om zich goed te concentreren? Na 'bril' is de schrijftijd kennelijk om, want het lijkt de bedoeling er nog een woord achter te willen schrijven.

Tekst: enkel letters, woorden, zinnen, verhaal

letters
letters en woorden
woorden
woorden en zinnen
letters, woorden en zinnen
zinnen
verhaal

Constant sterke druk

Verbondenheid

blokletters
blok- en schrijffletters
losse schrijffletters
verbonden woorden
alles verbonden
blok-,schrijffletters en verbonden woorden

Verbeteren

gom
door tekst heen
beide

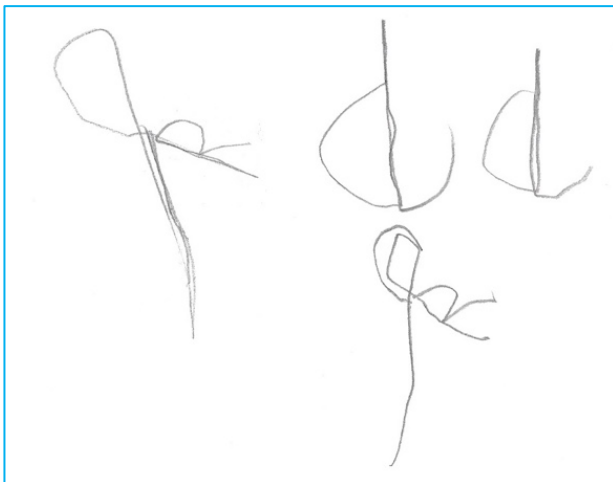
Het golfje van de r en de z nog niet golvend

Samengestelde schrijffletter-k

Spontaan verbonden

Jongens: aa- ;aai- ;ae- ;au- ;ch- ;de- ;ee- ;ei-
eu- ; ie- ;ng- ;nk- ;oa- ;oe- ;oo- ;ooi- ;ou
sch- ;ui- ;uu-

Meisjes: aa- ;aai- ;ae- ;au- ;ch- ;de- ;ee- ;ei-
eu- ; ie- ;ng- ;nk- ;oa- ;oe- ;oo- ;ooi- ;ou
sch- ;ui- ;uu-

Handschrift van een jongen, begin groep 3. 50% verkleind. Hij kiest ervoor om letters te oefenen; de k en de d. Hij heeft net geleerd hoe hij deze als schrijffletter moet maken. Deze jongen is linkshandig. Waren de k's met een juiste papierligging rechterop gekomen? Op www.handschriftontwikkeling.nl zijn de praktische tips voor het begeleiden van linkshandigen te vinden. Hij doet erg zijn best, ontwijkt de moeilijke letters niet (hij had ook de ee kunnen kiezen). Zijn lijnvoering is nog schokkerig. Hopelijk leert hij op een ontspannen manier over het papier te bewegen.

Beschrijving van de schriftkenmerken van het onderzoek

1. de **a** als A

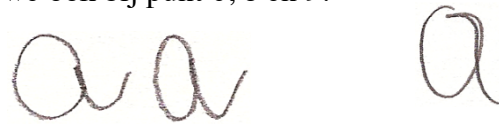

Dit verschijnsel kan een restant zijn van wat ze of in de kleuterklas óf thuis hebben geleerd. (bijvoorbeeld hun naam zo leren schrijven)

2. de **a** als c of o met steeltje erachter

Hier zien we dat de a in twee delen wordt gevormd. Dat is meer het tekenen van een letter dan schrijven, zoals we bij nr. 3 zien: de a in één doorgaande beweging. Het maken van een letter in twee delen zien we ook bij punt 6, 8 en 9.

3. de **a** in een doorgaande beweging

Die gaat al op een schrijfbeweging lijken en is bevorderlijk voor het later aan elkaar schrijven van de letters.

4. de **a** als gespiegelde 6

Hierbij is de a weliswaar in één beweging gemaakt, maar vertoont daarbij de kenmerkende neerhaal niet. Na het rondje wordt er alleen een ophaal naar boven gemaakt, die boven het rondje uitkomt. De vorm van de a is nog niet goed ingeslepen. Het spiegelen is meestal een ontwikkelingskenmerk in groep 3. Blijft het voortbestaan, dan is het zaak even naar kruisdominantie (oog en hand hebben een verschillende voorkeur, wat oriëntatielabiliteit veroorzaakt) te kijken of op dyslexie te testen. Het kan ook van de leesletter a afkomstig zijn!

5. de **b** lijkt op 6 in een beweging

De vorm lijkt al op de b. Het kind neemt de makkelijkste weg om de vorm zo ongeveer na te maken.

6. de **b** als l met een o of spiegel-c er onderaan geplakt

Hiervoor geldt hetzelfde als bij nr. 2.

7. de **b** als B hiervoor geldt de uitleg van punt 1

8. de **d** in één beweging - startend met het rondje, zonder neerhaal

Het goede eraan: het is in een doorgaande beweging geschreven. Nadelig: de vorm is nog niet af.

9. de **d** als c of o en l eraan geplakt

Hiervoor geldt hetzelfde als bij nr. 2. De letter wordt nog samengesteld en niet als een geheel ervaren.

10. de **m** als meeuw-m

De twee kenmerkende bogen van de M worden getoond. Dat we die aan een eerder gezette neerhaal vastmaken, moet nog geleerd worden. Deze vorm wordt vanaf de

grond/ schrijflijn gemaakt i.p.v. het bovenaan beginnen van de neerhaal. Dat zien we in groep 3 ook veel bij de letter i.

Kinderen tekenen vogels vaak met deze beweging. De invloed van de hamburgerketen kan ik niet inschatten.

11. gespiegelde e

Spiegelen kan in groep 3 een ontwikkelingskenmerk zijn, dat vanzelf verdwijnt. Het hangt samen met de hersenontwikkeling. Zie ook nr. 4 Bij het verbonden gaan schrijven kan de spiegel-e verdwijnen.

12. gespiegelde j zie 4 en 11

13. gespiegelde s zie 4 en 11

14. gespiegelde t zie 4 en 11

15. gespiegelde z zie 4 en 11

16. de g als 9; linksom beginnend met het rondje

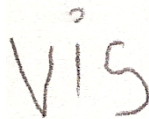
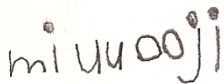
Net als bij nr. 5 heeft het kind de klok horen luiden, maar weet niet waar de klepel hangt. Het is zo ongeveer deze vorm, laat het kind je weten. De juiste g-vorm en manier van schrijven moet nog worden aangeleerd. Bij het verbonden schrijven moet de g straks bovenaan worden begonnen!

17. de o onderaan beginnend en linksom draaiend

Dit zien we veel gebeuren in groep 3. Net als bij de i en de meeuw-m wordt er vanaf de bodem of schrijflijn gestart. Het is logisch, want alles groeit vanaf de bodem naar omhoog. Voor het verbonden leren schrijven is het onhandig en daarom wordt het aangeleerd om van bovenaf linksom de o te maken. Hoe eerder, hoe beter. Dit toont het belang aan van het meekijken hoe een kind een letter schrijft. Bij de i kan het alleen door observatie ter plaatse vastgesteld worden.

18. variatie van i - punten in druk en vorm

Dit kan iets zeggen over de nauwkeurigheid en de sturing van het kind. Wordt op elke daarvoor bestemde plaats een punt, rondje of stip gezet? Of wordt er van alles wat boven gezet met het idee van als er maar iets boven staat? Worden de streepjes er bewust gestuurd boven gezet of snel en/of slordig erboven gesmeten? Staat boven elke i, j, en ij een heel keurig puntje en heel nauwkeurig boven het streepje, let dan op of het kind niet té precies of gespannen bezig is.

19. plaats van de naam van de leerling met of zonder omkadering

Aan het plaatsen van de naam kunnen we iets over het gedrag van de leerling aflezen. Wordt de naam midden op het papier en aardig groot neergezet, dan laat dit kind zich wel zien. Misschien is het gewend in het middelpunt te staan? Andere leerlingen zetten de naam waar de juf het vraagt; bijvoorbeeld links bovenaan. Die passen zich

aan de schoolsituatie aan en/of proberen aan het gevraagde te voldoen. Hoeveel ruimte van de totaal beschikbare schrijfruimte neemt de naam in? Oftewel: hoe manifesteert het kind zich? Angstvallig klein in een hoekje of groot en opvallend. (Let ook op de druk, waarmee de naam is geschreven)

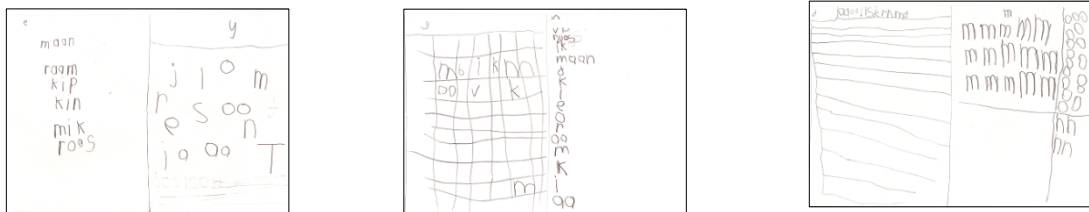
20. bibberlijn

In groep 3 is een enkele bibber niet erg. Een constante bibberlijn wel. In het begin kan het een teken van onzekerheid, nervositeit en bijna niet durven zijn. Blijft de bibberlijn, dan nakijken of er een neurologische oorzaak in het spel kan zijn.

21. papierligging

Bij een horizontale papierligging hoeft de arm de minste afstand af te leggen om te gaan schrijven. Ook telt mee of de leerkracht gezegd heeft hoe ze het papier voor zich neer moeten leggen. Wie daarvan afwijkt luistert niet goed of gaat zijn eigen gang; bijvoorbeeld wat het makkelijkst uitkomt. Dit geldt ook voor de linkshandige leerling.

22. ruimteverdeling

Hoe gaat het kind met de gegeven ruimte (het blad papier) om? Ook dat vertelt iets over het te verwachten gedrag én kan iets zeggen of het kind al in staat is ordening aan te brengen. Het gebruiken van de ruimte van het papier loopt uiteen van nauwkeurig links werken, vakken en lijnen aanbrengen, tot her en der verspreid staande woorden.

23. letterhoogte middenzone

De grootte/ hoogte van een letter zegt iets over de geoefendheid van de schrijver of over het zich willen laten zien. Bij beginnende schrijvers is de sturing en de coördinatie nog niet precies op elkaar afgestemd en dat heeft grotere bewegingen tot gevolg.

24. letterverwisseling (b-d, ue-eu, iu-ui)

Het blijvend verwisselen van bovenstaande letters kan wijzen op aanleg voor dyslexie.

25. zoneverdeling

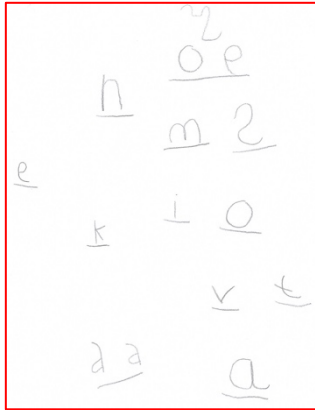

In de vormen van de letters onderscheiden we drie zones: de bovenzone, de middenzone en de onderzone. In groep 3 en soms later, zien we vaak dat de letters met een boven- en/of onderzone even hoog geschreven worden als de letters van de middenzone. Dat geeft aan dat het kind niet goed weet wat waar hoort. Remediërend kan er drie-zone-schrift met gekleurde banen ingezet worden om te leren welk deel van een letter in welke baan hoort. Herhalen van het lichaamsschema uit groep 2 is nodig! Of vergelijk de zones met een boom: kruin, stam en wortels. Met "Wat hoort waar?" hebben deze kinderen nog moeite.

26. streep onder ieder woord

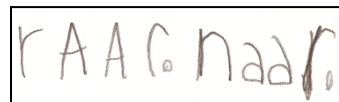
Begin groep 3 komt dit vaak voor. De reden? Laten zien, dat je een woord kunt schrijven? Of: Zo, dit woord is af!?

Hieronder twee voorbeelden. Links meisje in september en rechts meisje in december.

27. punt na elk woord

Om aan te geven, dat er een volgend woord begint in plaats van dit door tussenruimte aan te geven? Of: dit woord is klaar!?

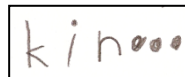

28. tekst: enkel letters, woorden, zinnen, verhaal (of combinaties ervan)

Hieraan lezen we de ontwikkeling van het kind af in vergelijking met zijn groepsgenoten. Eind groep 3 schrijft het ene kind al een verhaal(tje) en blijft het andere nog bij een enkel woord steken.

29. constant sterke druk

Het schrijven kost het kind nog veel inspanning. Helemaal als het een lettervorm moet worden! Sterke druk is een teken van de moeite met het schrijven of de inspanning die het kind zich getroost om een goed product af te leveren. Door de druk met het schrijfgereedschap op het papier is het lastig om rondere vormen te maken.

We zien geen moment van ontspannen van de werkzame spieren.

30. verbondenheid

De mate van verbondenheid hangt af van wat de school leert en wanneer daarmee wordt begonnen.

31. verbeteren

Verbeteren heeft invloed op de leesbaarheid en de verzorgdheid van het schrift. Het verbeteren met gom geeft vaak vage vegen en het door de tekst heen verbeteren valt meer op en getuigt van weinig respect voor wat er al geschreven is.

Leer vanaf het begin één en dezelfde wijze van verbeteren aan en handhaaf die t/m groep 8. Kinderen die vaak verbeteren, zijn onzeker over de spelling of over de gemaakte lettervorm. Weer een signaal voor de leerkracht om te zien waarvoor extra aandacht ingezet dient te worden. Kijk ook of kinderen verbeteren omdat ze de vorm willen verbeteren. Zorg, dat ze niet te veel van zichzelf eisen en niet te snel ontevreden zijn over wat ze op papier zetten.

32. overig

Hieronder worden opvallende zaken gezet, die niet onder een van de bovengenoemde punten vallen. n/h – meisje maakt ze door een bruggetje te maken en daar linksboven een kort of langer streepje aan te plakken.

De onderzoekgegevens per schriftkenmerk uitgewerkt

september 2011 tot en met juli 2021

Inleiding van de eerste vijf jaar

Van jaargang 2011/12 t/m 2015/2016 heb ik de handschriften van een groep 3 mogen bekijken. Steeds in de tweede schoolweek, vlak voor Kerst en vlak voor de grote vakantie. Dat zijn 15 bundeltjes beginnend schrift; 381 handschriften. Constante daarbij is dezelfde leerkracht, schrijfmethode, potlood, blanco A4 en vrij op laten schrijven wat de leerling al kan.

In dit verslag volgen beschrijving, beschouwing en conclusie van de onderzoekpunten. Een enkel kenmerk is aangevuld met tips voor de leerkracht.

De groepen 3 van 2011/12 en 2012/13 hebben eerst blokletters geleerd en het streven was, dat ze eind groep 3 de losse schrijfflettervorm via Novoskript zouden kennen. Groep 3 2013/14 en daarna leert direct de schrijffletters uit Novoskript aan, analoog aan de leesmethode. (Daardoor wordt de schrijffletter k al op dag 5 aangeleerd!)

Aantallen gedurende tien jaar (eerste 5 jaar + tweede vijf jaar)

Daarbij gaat het om $127 + 103 = 230$ leerlingen.

33 linkshandigen = ruim 14%

Jongens: $67 + 46 = 113$, waarvan $11 + 8 = 19$ linkshandig: 16,08%

Meisjes: $60 + 57 = 117$, waarvan $7 + 7 = 14$ linkshandig: 11,90%

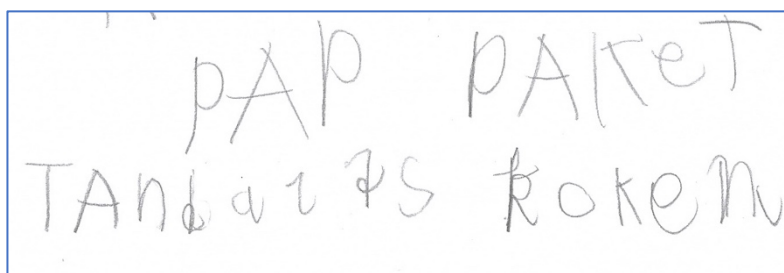
Van deze leerlingen zijn meer jongens dan meisjes linkshandig.

Het gaat om: $230 \times 3 = 690$ handschriften; 339 van jongens en 351 van meisjes

N.B. Als er een 0 bij een kenmerk staat, wil dat niet altijd zeggen dat het niet voorkomt. Het kan voorkomen, dat de leerling de betreffende letter niet gebruikt heeft in zijn tekst.

Volgorde van verslaglegging: Eerst staat bij een schriftkenmerk de uitkomst van het eerste lustrum (A); eronder de data van het tweede lustrum(B). Vervolgens het kopje **Tien jaar** met de totalen met een beschouwing.

1. De **a** als hoofdletter A

Dit verschijnsel kan een restant zijn van wat ze óf in de kleuterklas óf thuis geleerd hebben. (Bijvoorbeeld hun naam zo leren schrijven) Logisch, dat dit kenmerk in de loop van het schooljaar vanzelf verdwijnt.

Aantal keren: **36**; bij **jongens** (j.) 16x en bij **meisjes** (m.) 20x

September: j. 15x en m. 12x

December: j. 0x en m. 8x

Juli: j. 1x en m. 0x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s
sept.	2	1	1	1	9	3	0	3	3	4
dec.	0	1	0	0	0	2	0	4	0	1
juli	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0

Aantal keren: jongens (j.) 15x en bij meisjes (m.) 27x

September: j. 9x en m. 16x

December: j. 5x en m. 5x

Juli: j. 1x en m. 6x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s
sept.	5	2	2	5	2	1	0	8	0	0
dec.	1	1	1	0	0	0	3	4	0	0
juli	0	0	1	1	0	3	0	2	0	0

Tien jaar: 36+42= 78. In 78 van de 690 handschriften kwam dit kenmerk voor, waarbij meer meisjes dan jongens de a als A schreven. Een percentage van 11,30%.

In de uiteindelijke versie komt *Hoofdlettergebruik* en niet meer alleen de hoofdletter A.

2. De a als c of o met steeltje erachter

Hierbij zien we dat de a in twee delen wordt gevormd. Dat is meer tekenen van een letter dan het schrijven ervan. Het maken van een letter in twee delen zien we ook bij punt 6, 8 en 9 en toont een psychomotorische ontwikkelingsfase.

Aantal keren: **38**; bij jongens (j.) 19x en bij meisjes (m.) 19x

September: j. 11x en m. 13x

December: j. 7x en m. 5x

Juli: j. 1x en m. 1x

Duidelijk te zien is, dat het verschijnen van dit kenmerk door het leerjaar heen afneemt. De oefening en/of vooruitgang van de motoriek zijn daar debet aan.

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s
sept.	3	3	1	4	4	4	0	0	3	2
dec.	2	1	5	3	0	1	0	0	0	0
juli	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0

Aantal keren: **38x**; bij jongens 19x en bij meisjes (m.) 19x

September: j. 11x en m. 13x
 December: j. 7x en m. 5x
 Juli: j. 1x en m. 1x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	4	3	2	4	1	2	1	4	2	0
dec.	2	0	0	1	0	1	0	0	2	0
juli	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0

Tien jaar:

38+38= 76. In 76 van de 690 handschriften kwam dit kenmerk voor, waarbij meer jongens dan meisjes de a in twee delen schrijven.

De doorgaande beweging om een schrijffletter-a te maken blijkt in het begin van groep 3 nog moeilijk. Er is geen verschil tussen de eerste en tweede periode van vijf jaar te zien. Het percentage is 11,01%. In de uiteindelijke versie -van de lijst schriftkenmerken- groep 3 worden meer letters, die in twee delen geschreven worden, als één kenmerk genoteerd. Het gaat om de a, b, d, en g.

3. De a in een doorgaande beweging

Als de a in één doorgaande beweging gemaakt wordt, gaat het al meer op een schrijfbeweging lijken. Dat bevordert het verbinden van de schrijffletters op een later tijdstip.

Aantal keren: **269x**; jongens 144x en meisjes 125x

September: j. 30x en m. 28x

December: j. 43x en m. 41x

Juli : j. 67x en m.56x

We zien een toename van de a in één beweging naar gelang het leerjaar vordert. Dat is ook de bedoeling!

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	Jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept	6	10	5	6	8	6	10	4	1	2
dec.	7	15	7	7	10	10	11	4	8	5
juli	10	16	17	9	17	14	11	6	12	11

Aantal keren: **200x**; jongens 85x en meisjes 115x

September: j. 11x en m. 18x

December: j. 33x en m. 47x

Juli : j. 41x en m. 50x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	5	4	0	2	1	6	2	1	3	5
dec.	10	6	5	7	7	10	3	15	8	9
juli	11	6	6	11	9	10	5	14	10	9

Tien jaar:

269+200= **469**x, dat kenmerk 3 in 690 handschriften voor komt.

De doorgaande beweging om een schrijffletter-a in één beweging te maken blijkt in het begin van groep 3 nog moeilijk. Er is weinig verschil tussen de eerste en tweede periode van vijf jaar te zien. De tweede vijf jaar beslaat minder leerlingen! Het percentage is 67,97%. Het aantal in september is 87 (41j en 46m) en in juli 214 (108j en 106m). Daarmee blijft het op de lijst van beginnerskenmerken staan. Het oefenen op een doorgaande beweging werpt gaandeweg het schooljaar vruchten af! 100% zou fantastisch zijn, om in groep 4 de letters vlot te gaan verbinden maar is kennelijk nog niet haalbaar.

4. De b lijkt op 6 in een beweging

De vorm lijkt al wel op de b. Het kind neemt de makkelijkste weg om de vorm zo ongeveer na te maken. De verticale neerhaal ontbreekt.

Aantal keren: **24**x; jongens 18x en meisjes 6x

September: j. 9x en m. 4x

December: j. 7x en m. 1x

Juli: j. 2x en m. 1x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	3	3	4	0	2	0	0	1
dec.	1	0	3	1	1	0	1	0	1	0
juli	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0

Aantal keren: **11**x; jongens 9x en meisjes 2x

September: j. 3x en m. 2x

December: j. 2x en m. 0x

Juli: j. 1x en m. 0x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	3	0	0	2	2	0	0	0	0	0
dec.	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0
juli	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0

Tien jaar:

24+11= 35x, dat dit kenmerk voor komt. Een percentage van 5,07%. Bij de jongens 27x en de meisjes 8x. Gedurende de tien jaar schreven er meer meisjes. De conclusie lijkt gerechtvaardigd, dat dit kenmerk vaker bij jongens dan bij meisjes gezien wordt. Misschien doordat jongens later schrijffrijp zijn dan meisjes? Ondanks dat het relatief weinig voorkomt is het wel een signaal m.b.t. wat de leerling op dat moment aankan en wat er verwacht kan worden.

5. De b als l met een o óf gespiegelde-c er rechts onderaan geplakt

Hiervoor geldt hetzelfde als bij kenmerk 2. De b wordt in 2 gedeeltes getekend.

Aantal keren: **24** x; jongens 13x en meisjes 11x

September: j. 7x en m. 3x

December: j. 3x en m. 5x

Juli: j. 3x en m. 3x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	3	0	1	0	2	1	1	1	0	1
dec.	2	4	1	0	0	1	0	0	0	0
juli	1	3	2	0	0	0	0	0	0	0

Aantal keren: **13**x; jongens 9x en meisjes 4x

September: j. 5x en m. 3x

December: j. 3x en m. 0x

Juli: j. 1x en m. 1x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	2	1	0	1	2	0	0	1	1	0
dec.	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0
juli	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0

Tien jaar:

$24+13=37x$, dat de b samengesteld/gebouwd wordt in plaats van de d in een doorgaande beweging te maken. Een percentage van 5,36%. In september is het vaker te zien dan in juli. Het handschriftonderwijs heeft vruchten afgeworpen!

6. De b als B

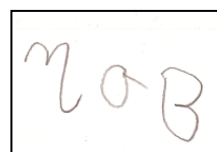
Hiervoor geldt ook de uitleg van kenmerk 1

Aantal keren: **15**x; jongens 5x en meisjes 10x

September: j. 3x en m. 7x

December: j. 1x en m. 2x

Juli: j. 1x en m. 1x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	1	1	2	2	0	2	0	2
dec.	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0
juli	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0

Net als bij kenmerk 1 (de a als A) is het aantal meisjes groter dan het aantal jongens dat een hoofdletter gebruikt. Gedurende het leerjaar verdwijnt dit kenmerk praktisch geheel.

Aantal keren: **14** x; jongens 4x en meisjes 10x

September: j. 2x en m. 6x

December: j. 0x en m. 1x

Juli: j. 2x en m. 3x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	2	0	0	3	0	2	0	1	0	0
dec.	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
juli	1	0	1	2	0	1	0	0	0	0

Tien jaar:

15+14= 29x, dat de b als B/hoofdletter geschreven wordt, waarvan het meest in september. Een percentage van 4,20%. Het kan nog een restant zijn van het kleuterschrijven. Net als bij a-A gebruiken meisjes vaker een hoofdletter dan jongens. Is daar een reden voor? Leren meisjes eerder hun naam in hoofd- of blokletters schrijven? Al ingeslepen? Duidelijk over willen komen? Geen idee.

In de uiteindelijke versie wordt *Hoofdlettergebruik* genoemd en niet meer alleen de hoofdletter A, B etc. als apart schrifkenmerk.

7. De d in één beweging - startend met het rondje linksom, zonder neerhaal

Het goede eraan: het is in een doorgaande beweging geschreven. Nadelig: de vorm is nog niet af en om te kunnen verbinden is bovenaan eindigen lastig. Het kind is duidelijk bezig om zich de afzonderlijke letter eigen te maken en nog niet met een heel woord.

Aantal keren: **25x**; jongens 18x en meisjes 7x

September: j. 8x en m. 3x

December: j. 7x en m. 3x

Juli: j. 3x en m. 1x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	1	1	5	1	2	0	0	1
dec.	1	1	2	2	2	0	1	0	1	0
juli	0	1	0	0	0	0	1	0	2	0

Aantal keren: **14x**; jongens 9x en meisjes 5x

September: j. 2x en m. 2x

December: j. 4x en m. 0x

Juli: j. 3x en m. 3x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	1	2	1	0	0	0	0	0
dec.	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0
juli	0	1	0	1	1	1	2	0	0	0

Tien jaar:

25+14= 39x, dat de d, in één beweging - startend met het rondje linksom - zonder neerhaal, geschreven wordt. Een percentage van 5,65%. Het is zaak dat de leerkracht het direct opmerkt en het tijdig bijstuurt. Na de opwaartse beweging vraagt deze lettervorm aansluitend een beweging naar beneden; liefst met een ronde eindhaal als voorbereiding op het verbinden met een volgende letter.

8. De d als c of o aan de neerhaal/l geplakt; in twee delen gemaakt

Hiervoor geldt hetzelfde als bij nr. 2. De letter wordt nog samengesteld en niet als een geheel ervaren.

Aantal keren: **28x**; jongens 15x en meisjes 13x

September: j. 8x en m. 9x

December: j. 5x en m. 2x

Juli: j. 2x en m. 2x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	1	2	1	3	4	0	1	3	2
dec.	0	1	4	1	0	0	1	0	0	0
juli	1	0	1	2	0	0	0	0	0	0

Aantal keren: **35x**; jongens 17x en meisjes 18x

September: j. 14x en m. 17x

December: j. 2x en m. 3x

Juli: j. 1x en m. 0x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	4	6	2	3	3	2	5	6	0	0
dec.	2	1	0	0	0	0	0	2	0	0
juli	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Gaandeweg het leerproces van de schrijfbeweging wordt de letter meer als één geheel gemaakt.

Het is -net als bij het in twee delen schrijven van de a, b en g- een beginnerskenmerk.

Tien jaar:

$28+35=63x$, dat de d gebouwd wordt in plaats van in één doorgaande beweging geschreven wordt. Dat is een percentage van 9,13 %. Door het handschriftonderwijs en rijping van de hersenontwikkeling zien we dat het aantal in september van 48x afneemt in juli naar 5x.

9. De m als meeuw-m

De twee kenmerkende bogen van de m worden door de jonge schrijver getoond. Dat we die aan een -eerst gezette- neerhaal vastmaken, moet nog geleerd worden. Deze vorm wordt vanaf de grond/schrijflijn gemaakt i.p.v. het bovenaan beginnen van de neerhaal. Dat zien we in groep 3 ook veel bij de letters i en blokletter-r. Kleuters tekenen een vliegende vogel vaak als v met ronde vleugels; vandaar de meeuw-m.

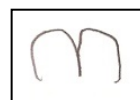
De invloed van het logo van de bekende hamburgerketen kan ik niet inschatten.

Aantal keren: **31x**; jongens 18x en meisjes 13x

September: j. 9x en m. 9x

December: j. 6x en m. 3x

Juli: j. 3x en m. 1x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	2	3	1	2	2	1	0	2	4	1
dec.	2	0	2	3	1	0	0	0	1	0
juli	0	0	2	1	1	0	0	0	0	0

Het aantal leerlingen dat deze vorm maakt, vermindert gaandeweg het schooljaar. Is de meeuw-m in juli nog te vinden, dan is er sprake van een achterstand in de schrijfontwikkeling. De reden ervoor is aan de leerkracht gedurende het jaar wel duidelijk geworden en wordt de leerling adequaat begeleid.

Aantal keren: **45x**; jongens 21x en meisjes 24x

September: j. 19x en m. 18x

December: j. 1x en m. 4x

Juli: j. 1x en m. 2x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	2	2	3	6	5	4	4	4	5	2
dec.	0	1	0	1	0	0	1	2	0	0
juli	0	0	1	1	0	0	0	1	0	0

Tien jaar:

31+45= **76x**, dat de meeuw-m in 690 handschriften getoond wordt. Dat is een percentage van 11,01%. Dit kenmerk blijft staan in de uiteindelijke versie van de screeningslijst 'beginnerskenmerken'.

10. Een gespiegelde e

Spiegelen is in groep 3 een ontwikkelingskenmerk, dat vanzelf verdwijnt. Bij het verbonden gaan schrijven kan de spiegel-e verdwijnen. Blijft het voortbestaan, dan is het zaak even naar de (kruis-) dominantie (oog en hand hebben een verschillende voorkeur, wat oriëntatielabiliteit veroorzaakt) te kijken of op dyslexie te testen als er meer gespiegeld of verwisseld wordt (b/d, eu, ui, enz.).

Aantal keren: **5x**; jongens 4x en meisjes 1x

September: j. 3x en m. 0x

December: j. 1x en m. 0x

Juli: j. 0x en m. 1x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	1	0	0	0	1	0	0	0	1	0
dec.	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
juli	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0

Aantal keren: **2x**; jongens 1x en meisjes 1x

September: j. 0x en m. 0x

December: j. 1x en m. 1x

Juli: j. 0x en m. 0x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
dec.	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
juli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tien jaar:

$5x + 2x = 7x$ Vijf keer bij de jongens tegen 2x bij de meisjes. Dat is wel een significant verschil.

Het percentage van 7 op 690 handschriften is 1,01%. Dat is procentueel weinig en toch belangrijk om op te merken, omdat het kenmerk iets zegt over de schrijfrijsheid van de leerling of andere werking van de hersenen.

In de uiteindelijke versie van de afvinklijst 'beginnerskenmerken' blijft 'spiegelen' staan, maar niet meer elke letter als apart schriftkenmerk.

11. Een gespiegelde j

Zie 10

Aantal keren: **16x**; jongens 13x en meisjes 3x

September: j. 6x en m. 1x

December: j. 5x en m. 1x

Juli: j. 2x en m. 1x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	1	0	0	2	0	1	0	3	0
dec.	0	1	1	0	3	0	1	0	0	0
juli	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0

Aantal keren: **7x**; jongens 3x en meisjes 4x

September: j. 2x en m. 1x

December: j. 1x en m. 1x

Juli: j. 0x en m. 2x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1
dec.	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0
juli	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0

Tien jaar:

$16x + 7x = 23x$; j. 16x en m. 7x. Dit is weer een gespiegelde letter, waarbij de jongens dat schriftkenmerk meer vertonen.

In 23 van 690 handschriften komt dit kenmerk voor; dat is een percentage van 3,33%

12. Een gespiegelde s

212e

Zie 10.

Aantal keren: **16x**; jongens 6x en meisjes 10x

September: j. 3x en m. 8 x

December: j. 3x en m. 2x

Juli: j. 0x en m. 0x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	1	2	0	2	2	2	0	1	0	1
dec.	1	1	1	0	0	0	1	1	0	0
juli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Aantal keren: **17x**; jongens 6x en meisjes 11x

September: j. 3x en m. 7x

December: j. 1x en m. 3x

Juli: j. 2x en m. 1x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	1	0	1	2	0	2	1	2	0	1
dec.	0	0	0	0	0	1	1	1	0	1
juli	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0

Tien jaar:

$16x + 17x = 33x$; waarvan 21x door meisjes. Het percentage waarin dit kenmerk voorkomt is: 4,78%

NB. Bij beide vijftal jaren spiegelen meer meisjes de s dan dat jongens dat doen. Anders dan bij de e en de j.

13. Een gespiegelde t

Zie 10.

Aantal keren: **11x**; jongens 6x en meisjes 5x

September: j. 2x en m. 0x

December: j. 3x en m. 3 x

Juli: j. 1x en m. 2x

geit

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0
dec.	1	1	1	2	1	0	0	0	0	0
juli	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0

Aantal keren: 2x; jongens 0x en meisjes 2x

September: j. 0x en m. 1x

December: j. 0x en m. 0x

Juli: j. 0x en m. 1x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
dec.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
juli	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0

Tien jaar:

$11x + 2x = 13x$; dat is een percentage van 1,88%

14. Een gespiegelde z

Zie 10.

Aantal keren: **12x**; jongens 6x en meisjes 6x

September: j. 4x en m. 3x

December: j. 1x en m. 2x

Juli: j. 1x en m. 1x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	0	1	4	1	0	1	0	0
dec.	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0
juli	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0

Aantal keren: **7x**; jongens 3x en meisjes 4x

September: j. 3x en m. 4x

December: j. 0x en m. 0x

Juli: j. 0x en m. 0x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	1	1	0	0	2	1	0	1	0	1
dec.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
juli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tien jaar:

$12x + 7x = 19x$. Dat is een percentage van 2,75%. Het spiegelen van de z komt bij dit kenmerk alleen in september voor: beginners-schriftkenmerk!

Extra uit het eerste lustrum:

De a als gespiegelde 6

Hierbij is de a weliswaar in één beweging gemaakt, maar vertoont daarbij het kenmerkende steeltje niet. Ook is de steel langer dan het rondje. De vorm van de a is nog niet goed ingeslepen. Het kan ook van de leesletter 'a' afkomstig zijn!

Aantal keren: **9x**; jongens 3x en meisjes 6x

September: j. 3x en m. 6x

December: j. 0x en m. 0x

Juli: j. 0x en m. 0x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	1	4	0	0	2	2	0	0	0	0
dec.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
juli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Dit kenmerk komt zo weinig voor, dat ik dit in de vervolgjaren laat vervallen in het onderzoek.

Andere letter/cijfer gespiegeld:

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisjes	jongen s	meisje s
sept.			1 2	5kaB9h	1u,h	3 a,B,g	3rpij	5hncijfer s	4qynb	2hy
dec.			0	4iarij	0	0	0	2Li	0	1c
juli			0	0	0	0	p	0	0	0

Kenmerk 10 t/m 14 gaan over het **spiegelen** van een letter. Totaal is dat 95x (jongens 48 en meisjes 47x) op 230 leerlingen en 690 handschriften. Per gespiegelde letter is er verschil in geslacht, maar op het totaal weer niet. Het totaalpercentage is 13,77%.

Remediëren:

Het is een signaal om bij de kleuters veel en vaak tweehandige oefeningen aan te bieden.

Motorisch of op papier. Dat kan bij gym, bij muziek, tekenen en tussendoor. In groep 2 ook spelenderwijs oefenen op het kruisen van de lichaamsas; linkerhand naar rechterschouder, etc. Tweehandig op papier bewegen. Dat kan vrij en met verschillende materialen en groottes. Dat kan op muziek. Het papier kan met schilderstape vastgezet worden.

NB. Scheuren door het papier tussen beide duimen en wijsvingers te pakken is ook een goede oefening.

Deze oefeningen bevorderen de ontwikkeling van het samenwerken van de linker- en rechterhersenhelft en van de algemene overdracht van signalen in de hersenen. Daag de hersenen uit. Daar houden ze van en gedijen er beter bij!

$10x + 2x = 12x$. Opvallend dat het in het tweede lustrum minder voor komt. Het blijkt wel een beginnerskenmerk te zijn; het juiste bewegingstraject moet aangeleerd worden.

Het percentage bedraagt: 1,74%.

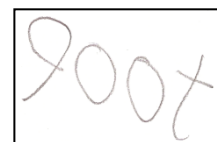
15. De g als 9; linksom beginnend met het rondje

Aantal keren: **10x**; jongens 7x en meisjes 3x

September: j. 2x en m. 1x

December: j. 3x en m. 1x

Juli: j. 2x en m. 1x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0
dec.	1	1	1	0	0	0	0	0	1	0
juli	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0

De leerling heeft de klok horen luiden, maar weet niet waar de klepel hangt. Het is zo ongeveer deze vorm, laat het kind je weten. De juiste g-vorm en manier van schrijven moet nog worden aangeleerd. Bij het verbonden schrijven moet de g straks bovenaan beginnen! Het lijkt meer een 9 dan een g. Wordt bovenaan het rondje begonnen en dan naar links (schrijfletter) is een andere beweging dan onderaan het rondje beginnen en dan rechtsom draaien.

Het is soms moeilijk te zien of met het rondje onderaan begonnen is of dat de leerling onderaan met de steel begonnen is.

Aantal keren: **2x**; jongens 1x en meisjes 1x

September: j. 1x en m. 1x

December: j. 0x en m. 0x

Juli: j. 0x en m. 0x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
dec.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
juli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tien jaar:

$10x + 2x = 12x$. Opvallend dat het in het tweede lustrum minder voor komt. Het blijkt wél een beginnerskenmerk te zijn; het juiste bewegingstraject moet aangeleerd worden.

Het percentage bedraagt: 1,74%.

16. De o onderaan beginnend

Dit zien we veel gebeuren in groep 3. Net als bij de i, r en de meeuw-m wordt er vanaf de bodem of schrijflijn gestart. Het is logisch, want alles groeit vanaf de bodem naar omhoog. Voor het verbonden leren schrijven is het onhandig en daarom wordt het aangeleerd om van bovenaf linksom de o te maken. Hoe eerder, hoe beter. Dit toont het belang aan van het bekijken hoe een kind een letter schrijft. Bij de i en r kan het alleen door observatie ter plaatse vastgesteld worden.

Aantal keren: **66x**; jongens 38x; meisjes 28x

September: j. 21x en m. 15x

December: j. 11x en m. 8x

Juli: j. 6x en m. 5x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	3	2	4	4	8	5	0	1	6	3
dec.	1	4	7	3	2	0	0	1	1	0
juli	0	2	5	2	1	0	0	1	0	0

We zien aan deze getallen, dat het echt een beginnerskenmerk is.

Aantal keren: **32x**; jongens 21x; meisjes 11x

September: j. 16x en m. 7x

December: j. 4x en m. 1x

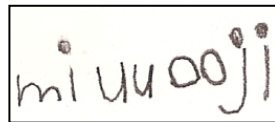
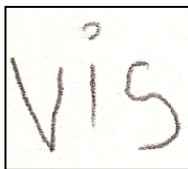
Juli: j. 1x en m. 3x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	4	2	2	1	4	1	2	2	4	1
dec.	1	0	1	0	1	1	1	0	0	0
juli	0	1	0	0	0	1	1	1	0	0

Tien jaar:

$66x + 32x = 95x$. Dat is een percentage van 13,77%. Dat getal rechtvaardigt dit beginnerskenmerk om op de scorelijst te blijven staan.

17. Variatie in i-punten; in druk en vorm

Dit kan iets zeggen over de nauwkeurigheid en de sturingsvaardigheid van het kind. Wordt op elke daarvoor bestemde plaats een punt, rondje of stip gezet? Of wordt er van alles wat boven gezet met het idee van als er maar iets boven staat? Worden de streepjes er bewust gestuurd boven gezet of snel en/of slordig erboven gesmeten? Staat boven elke i, j, en ij een heel keurig puntje en heel nauwkeurig boven de verticale neerhaal, let dan op of het kind niet té precies of gespannen bezig is.

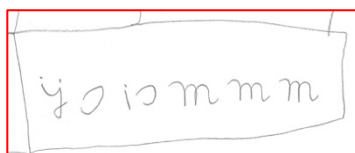
Het gewone i-puntje is niet geteld én er waren natuurlijk teksten waar de i niet in voorkwam.

Aantal keren: open rondjes **15x**; jongens 6x en meisjes 9x
vette rondjes **72x**; jongens 35x en meisjes 37x
streepjes **31x**; jongens 25x en meisjes 6x
wisselend **85x**; jongens 45x en meisjes 40x

September: open rondjes: jongens 5x en meisjes 5x
vette rondjes: jongens 24x en meisjes 26x
streepjes: jongens 5x en meisjes 0x
wisselend: jongens 10x en meisjes 9x

December: open rondjes: jongens 1x en meisjes 3x
vette rondjes: jongens 7x en meisjes 7x
streepjes: jongens 6x en meisjes 1x
wisselend: jongens 21x en meisjes 14x

Juli: open rondjes: jongens 0x en meisjes 1x
vette rondjes: jongens 4x en meisjes 4x
streepjes: jongens 14x en meisje 5x
wisselend: jongens 14x en meisjes 17

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s
sept.										
open rondje	0	0	1	0	3	2	0	0	1	3
vet rondje	2	9	7	2	8	7	2	3	5	5
streepje	0	0	1	0	1	0	3	0	0	0
wisselen d	4	2	0	2	1	2	3	3	2	0
dec.										
open rondje	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0
vet rondje	0	3	2	0	1	2	2	2	2	0
streepje	2	0	1	1	1	0	1	0	1	0
wisselen d	2	2	6	2	7	7	2	1	5	2
juli										
Open rondje	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
vet rondje	0	0	0	2	1	1	0	1	3	0
streepje	3	0	7	0	2	3	2	0	0	2
wisselen d	2	8	1	0	7	7	2	1	2	1

De variant waarbij zowel het vette rondje, het open rondje en streepje als i-punt in één tekst voorkomen komt het meest voor. Gevolgd door de teksten met enkel vette rondjes. Als een leerling een vet rondje maakt - op die leeftijd - is dat een kwestie van centreren; ik sta hier even (bij) stil. Ook kan het een teken van concentratie of na-aperij zijn. Gewone stippen zijn niet geteld. Daarmee ook niet de plaats van een i-punt, die kan wisselen van hooggeplaatst, laaggeplaatst, voor of na de neerhaal.

Aantal keren: open rondjes **12x**; jongens 5x en meisjes 7x
 vette rondjes **83x**; jongens 38x en meisjes 45x
 streepjes **23x**; jongens 11x en meisjes 12x
 wisselend **30x**; jongens 15x en meisjes 15x

September: open rondjes: jongens 1x en meisjes 3x
 vette rondjes: jongens 23x en meisjes 31x
 streepjes: jongens 3x en meisjes 4x
 wisselend: jongens 4x en meisjes 2x

December: open rondjes: jongens 3x en meisjes 2x
 vette rondjes: jongens 9x en meisjes 7x
 streepjes: jongens 3x en meisjes 3x
 wisselend: jongens 6x en meisjes 6x

Juli: open rondjes: jongens 1x en meisjes 2x
 vette rondjes: jongens 6x en meisjes 7x
 streepjes: jongens 5x en meisjes 5x
 wisselend: jongens 5x en meisjes 7x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s
sept.										
open rondje	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0
vet rondje	6	3	4	11	3	3	4	9	6	5
streepje	2	2	0	0	0	0	0	0	1	2
wisselen d	3	2	0	0	1	0	0	0	0	0
dec.										
open rondje	1	0	0	1	0	1	0	0	2	0
vet rondje	4	2	2	2	0	0	1	2	2	1
streepje	0	0	0	1	0	0	1	1	2	1
wisselen d	1	1	0	1	2	0	3	4	0	0
juli										
Open rondje	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0
vet rondje	2	2	0	2	2	1	0	1	2	1
streepje	0	0	0	1	2	0	1	3	2	1
wisselen d	3	1	0	0	0	1	0	1	2	4

Tien jaar:

open rondjes $15x + 12x = 27x$; jongens $6x + 5x = 11x$ en meisjes $9x + 7x = 16x$

vette rondjes $72x + 83x = 155x$; jongens $35x + 38x = 73x$ en meisjes $37x + 45x = 82x$

streepjes $31x + 23x = 54x$; jongens $25x + 11x = 36x$ en meisjes $6x + 12x = 18x$

wisselend $85x + 30x = 115x$; jongens $45x + 15x = 60x$ en meisjes $40x + 15x = 55x$

Percentage:

open rondjes - 3,91%

vette rondjes - 22,46%

streepjes - 7,83%

wisselend - 16,67%

De i-punten komen niet terug in de eindversie van de scorelijst beginnersschriftkenmerken.

De leerkracht ziet zonder de lijst ook wel, wie er nauwkeurig of slordig werkt. De vette rondjes zijn wel opvallend en trekken de aandacht. Zowel in percentage als optisch gezien. De leerling manifesteert zich, maar waarom op die manier? Uit zelfbevestiging of nadenktijd nemend?

18. Plaats van de naam van de leerling met of zonder omkadering

(Om privacyredenen geen voorbeeld)

Aan het plaatsen van de naam kunnen we iets over het gedrag van de leerling aflezen. Wordt de naam midden op het papier en aardig groot neergezet, dan laat dit kind zich wel zien.

Misschien is het gewend in het middelpunt te staan? Andere leerlingen zetten de naam waar de juf het vraagt; bijvoorbeeld links bovenaan. Die passen zich aan de schoolsituatie aan en/of proberen aan het gevraagde te voldoen. Hoeveel ruimte van de totaal beschikbare schrijfruimte neemt de naam in? Oftewel: hoe manifesteert het kind zich? Angstvallig klein in een hoekje of groot en opvallend? (Let ook op de druk, waarmee de naam geschreven is)

Linksboven wordt het meest gedaan.

Navraag leert, dat ze in groep 2 rechtsboven hun naam moesten schrijven.

September: linksboven: j. 45x en m. 47x December: linksboven : j. 53x en m. 46x

rechtsboven: j. 4x en m. 5x
 middenonder: j. 1x en m. 0x
 middenboven: j. 13x en m. 5x
 achterop: j. 2x en m. 0x
 overig: j. 2x en m. 3x

rechtsboven : j. 3x en m. 3x
 middenonder : j. 1x en m. 1x
 middenboven: j. 6x en m. 3x
 achterop : j. 1x en m. 4x
 overig : j. 2x en m. 2x

Juli: linksboven : j. 44x en m. 37x
 rechtsboven : j. 4x en m. 6x
 middenonder: j. 0x en m. 1x
 middenboven: j. 14x en m. 8x
 achterop : j. 4x en m. 2x
 overig : j. 2x en m. 5x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s
sept.										
linksboven	7	15	12	7	10	13	9	4	7	8
rechtsboven	1	0	0	2	2	1	1	2	0	0
middenonder	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
middenboven	2	0	1	0	3	0	1	2	6	3
achterop	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0
overig	0	3	0	0	0	0	0	0	2	0
dec.										
linksboven	8	13	11	5	13	12	10	6	11	10
rechtsboven	0	1	1	0	0	1	0	0	2	1
middenonder	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0
middenboven	0	0	0	1	3	0	2	2	1	0
achterop	1	4	0	0	0	0	0	0	0	0
overig	0	1	1	0	1	1	0	0	0	0
juli										
linksboven	5	13	11	6	13	9	8	8	7	1
rechtsboven	0	2	0	0	0	2	0	0	4	2
middenonder	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
middenboven	0	2	6	1	3	3	3	0	2	2
achterop	4	0	0	2	0	0	0	0	0	0
overig	0	0	0	0	1	0	0	0	1	5

September: linksboven: j. 39x en m. 45x
 rechtsboven: j. 5x en m. 4x
 middenonder: j. 0x en m. 0x
 middenboven: j. 4x en m. 2x
 achterop: j. 0x en m. 0x
 overig: j. 2x en m. 7x

December: linksboven : j. 43x en m. 49x
 rechtsboven : j. 0x en m. 1x
 middenonder : j. 1x en m. 1x
 middenboven: j. 2x en m. 4x
 achterop j. 0x en m. 1x
 overig j. 0x en m. 1x

Juli: linksboven : j. 40x en m. 52x.
 rechtsboven : j. 2x en m. 1x.
 middenonder: j. 0x en m. 0x.
 middenboven: j. 2x en m. 3x

Totaal: linksboven: 268x j. 122x en m. 146x
 rechtsboven: 9x j. 3x en m. 6x
 middenonder: 2x j. 1x en m. 1x
 middenboven: 17x j. 8x en m. 9x

achterop : j. 0x en m. 0x.
overig : j. 1x en m. 2x

achterop: 1x j. 0x en m. 1x
overig: 13x j. 3x en m. 10x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongens	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s
sept.										
linksboven	13	6	4	13	8	10	5	10	9	6
rechtsboven	0	0	0	0	0	0	1	1	0	3
middenonder	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
midden boven	0	0	1	1	1	0	0	1	2	0
achterop	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
overig	0	2	1middenop	1middenop	1onderop	0	0	4	0	0
dec.										
linksboven	12	7	6	14	9	10	5	12	11	6
rechtsboven	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
middenonder	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0
midden boven	1	1	0	0	0	0	1	1	0	2
achterop	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
overig	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
juli										
linksboven	12	8	5	14	9	8	5	14	9	8
rechtsboven	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1
middenonder	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
midden boven	0	0	0	1	0	0	1	1	2	0
achterop	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
overig	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0

De meeste kinderen schrijven hun naam daar waar het ze aangeleerd wordt. De leerlingen die hun naam elders schrijven zullen evengoed de leerkracht wel opvallen. Daarom vind ik dit schriftkenmerk niet relevant genoeg om in de uiteindelijke lijst beginners-schriftkenmerken te handhaven.

19. Bibberlijn

(Geen voorbeeld, omdat alle bibberlijnen gepaard gaan met lichte druk en dat is met de scan niet weer te geven)

In groep 3 is een enkele bibber niet erg. Een constante bibberlijn wel. In het begin kan het een teken van onzekerheid, nervositeit en 'bijna niet durven' zijn. Blijft de bibberlijn, dan nakijken of er een neurologische oorzaak in het spel kan zijn. De trilling/tremor in de lijn van dit kenmerk is niet te verwarren met een schokkerige houderige lijn, die op gebrekkige motoriek wijst en in groep 3 veel voorkomt.

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	1	0	1	1	1	0	0	1	2	0
dec.	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
juli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

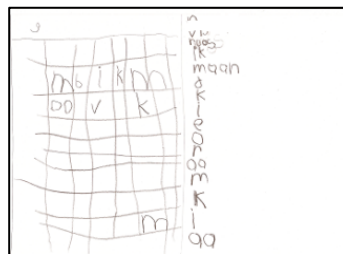
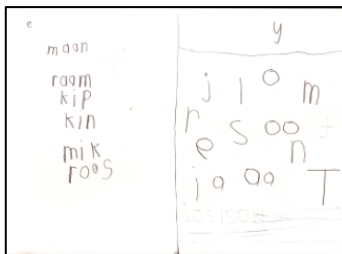
September: horizontaal: j. 28x en m. 28x
 December: horizontaal: j. 33x en m. 33x
 Juli: horizontaal: j. 30x en m. 39x
 Totaal: **91** **104**

verticaal: j. 18x en m. 29x
 verticaal: j. 13x en m. 24x
 verticaal: j. 16x en m. 18x
47 **71**

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept. horizontaal	9	7	2	5	2	2	4	5	11	9
verticaal	4	1	4	10	8	8	2	10	0	0
dec. horizontaal	8	4	6	10	4	3	5	11	10	5
verticaal	5	4	0	5	6	7	1	4	1	4
juli horizontaal	4	6	3	10	8	7	4	11	11	5
verticaal	9	2	3	5	2	3	2	4	0	4

Tien jaar: Dit kenmerk komt niet terug op de uiteindelijke lijst. Het zegt weinig over de leerling, omdat de leerkracht meestal zegt hoe het vel papier neergelegd moet worden. Bij een horizontale ligging is het papier beter te bereiken voor de schrijfhand en hoeft de leerling niet extra naar boven te reiken. Dat voorover rekken is niet bevorderlijk voor de schrijfhouding en de spierspanning in de schrijvende arm van de leerling. Linkshandigen zijn gewoon meegeteld, want ook zij kiezen voor horizontaal of verticaal neerleggen van hun vel papier. Hopelijk wel met de rechterbladpunt naar beneden.

21. Ruimteverdeling

Binnen elk kader staat het werk van twee leerlingen naast elkaar, om de grote verschillen in het ruimtegebruik aan te geven.

Hoe gaat het kind met de gegeven ruimte (het blad papier) om? Dat vertelt iets over het te verwachten gedrag en kan iets zeggen of het kind in staat is ordening aan te brengen. Het kunnen ordenen bevordert een betere informatieverwerking.

Het gebruiken van de ruimte van het papier loopt uiteen van nauwkeurig links werkend tot her en der verspreid staande letters en/of woorden 'strooien'.

Het 'Verspreid werken' komt bij de jongens even vaak voor (52x) als het 'van links naar rechts werken'; zoals we leren lezen en schrijven. Ook komt het middenop werken bij jongens vaker voor. Kinderen die hun tekst middenop zetten zijn niet bang. Stel, ze zouden middenop een plein gaan staan, dan kan er van alle kanten gevaar komen. Angstige kinderen blijven in een hoekje priegelen; dan zijn ze in elk geval van twee kanten veilig.

Het kaderen van letters of woorden heeft me verbaasd. Stukje voor stukje wordt de ruimte ingenomen en afgeperkt. Aan het eind van het leerjaar wordt er meer geordend gewerkt dan aan het begin.

Leerlingen zoeken wel houvast om de ruimte goed te gebruiken. Is het wijsheid om ze de ordening zelf te laten ontdekken of aan te geven hoe je de tekst op een blanco vel plaatst?

September:	Verspreid:	j. 23x en m. 22x
	Links van boven naar beneden:	j. 15x en m. 18x
	Midden van boven naar beneden:	j. 1x en m. 2x
	Middenop:	j. 2x en m. 0x
	Van links naar rechts:	j. 15x en m. 13x
	Vakken/hokjes gemaakt:	j. 5x en m. 4x
	Overig:	j. 4x en m. 3x
December:	Verspreid:	j. 21x en m. 15x
	Links van boven naar beneden:	j. 12x en m. 10x
	Midden van boven naar beneden:	j. 1x en m. 1x
	Middenop:	j. 1x en m. 1x
	Van links naar rechts:	j. 18x en m. 24x
	Vakken/hokjes gemaakt:	j. 4x en m. 10x
	Overig:	j. 4x en m. 0x
Juli:	Verspreid:	j. 8x en m. 4x
	Links van boven naar beneden:	j. 14x en m. 8x
	Midden van boven naar beneden:	j. 1x en m. 1x
	Middenop:	j. 3x en m. 1x
	Van links naar rechts:	j. 19x en m. 24x
	Vakken/hokjes gemaakt:	j. 5x en m. 4x
	Overig:	j. 4x en m. 7x
Totaal:	Verspreid:	j. 52x en m. 41x
	Links van boven naar beneden:	j. 41x en m. 36x
	Midden van boven naar beneden:	j. 3x en m. 4x
	Middenop:	j. 6x en m. 2x
	Van links naar rechts:	j. 52x en m. 61x
	Vakken/hokjes gemaakt:	j. 21x en m. 18x
	Overig:	j. 12x en m. 10x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
september										
verspreid	3	2	1	4	9	8	2	1	8	7
l.v.b.n.b.	4	6	3	4	3	5	4	1	1	2
m.v.b.n.b.	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1
middenop	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0
v.l.n.r.	2	7	4	1	3	1	4	2	2	1
vakken,hokjes gemaakt	0	3	5	0	0	0	0	1	0	0
overig	2	0	0	0	0	0	1	3	1	0
december										

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
september										
verspreid	10	6	4	10	7	6	4	12	6	5
l.v.b.n.b.	1	1	1	0	0	1	0	1	0	2
m.v.b.n.b.	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0
middenop	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
v.l.n.r.	2	1	1	3	3	1	2	1	2	1
vakken,hokjes gemaakt	0	0	0	0	0	1	0	1	2	1
overig	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
december										
verspreid	5	4	4	5	5	3	5	8	2	1
l.v.b.n.b.	3	1	1	1	2	5	0	5	7	4
m.v.b.n.b.	1	1	0	1	1	0	1	0	0	0
middenop	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
v.l.n.r.	3	2	1	6	1	2	0	2	2	0
vakken,hokjes gemaakt	0	0	0	2	1	0	0	0	2	3
overig	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
juli										
verspreid	5	0	5	7	4	4	6	8	6	1
l.v.b.n.b.	5	2	0	0	2	0	0	5	1	3
m.v.b.n.b.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0
middenop	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
v.l.n.r.	1	5	1	7	4	6	0	2	4	1
vakken,hokjes gemaakt	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
overig	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Totaal van tien jaar:

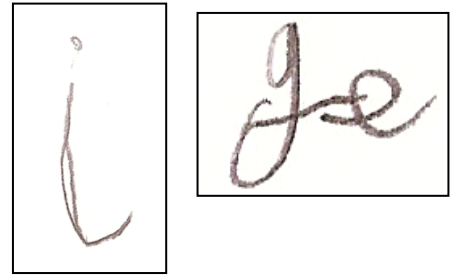
Verspreid:	j.	52+78	en m.	41+80 = 93+158=	251x =	36,38%	van 690
Links van boven naar beneden:	j.	41+23	en m.	36+31= 77+ 54=	131x =	18,99%	,, ,,
Midden van boven naar beneden:	j.	3 + 5	en m.	4+ 4= 7+ 9=	16x		
Middenop:	j.	6 + 1	en m.	2+ 3= 7+ 5=	12x		
Van links naar rechts:	j.	52 +27	en m.	61+21= 113+ 48=	161x =	23,33%	,, ,,
Vakken/hokjes gemaakt:	j.	21+ 5	en m.	18+12= 39+ 17=	56x		
Overig:	j.	12+ 0	en m.	10+ 1= 22+ 1=	23x		

Het aanleren van het ordenen van wat je wilt schrijven, blijkt in groep 3 nog erg nodig. Het zou mooi zijn, als in groep 2 al veel ordeningsoefeningen gedaan worden. Dat kan met vele materialen binnen en buiten. Als zaken geordend zijn, is er meer overzicht en ruimte. Ook in het hoofd van een leerling in groep drie.

Daarnaast geeft het weten waar je tekst moet staan, een gerust idee. De aandacht kan dan meer naar de lettervorm gaan. Kinderen uit een taal- en leesrijk milieu hebben hierin een voorsprong. Zij hebben al vaak gezien hoe een tekst op een pagina staat. Als een leerkracht er niet dwingend mee omgaat, dan lijkt het goed om naast de lettervorm ook het ruimtegebruik aan te geven.

22. Hoogte van de middenzone in millimeters

De grootte/ hoogte van een letter zegt iets over de geoefendheid van de schrijver of over het zich willen laten zien/gelden. Bij beginnende schrijvers is de sturing en de coördinatie nog niet precies op elkaar afgestemd en dat heeft grotere bewegingen tot gevolg.

We onderscheiden drie zones in het handschrift:

1. de bovenzone (de lussen of stokken, die naar boven uitsteken; b,d,f,h,k,l,t,).
2. de middenzone (a, c, e, i, m, n, o, r, s, u, v, w, x, z) en
3. de onderzone (de lussen of stokken die naar onderen uitsteken; f, g, j, p, q).

De hoogte wordt in de tabel in millimeters genoteerd; van kleinste tot grootste gemeten.

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	4-83mm	4-27mm	3-28mm	3-21mm	5-42mm	3-38mm	5-39mm	2,5-33mm	4-45mm	2-31mm
dec.	4-45mm	3-24mm	4-25mm	3-30mm	4-29mm	4-61mm	4-34mm	2-38mm	4-30mm	3-42mm
juli	4-41mm	2-14mm	4-25mm	5-22mm	2-25mm	3-21mm	4-18mm	2-21mm	3-21mm	3-25mm

Gemiddeld jongens kleinste: 3,87mm

Gemiddeld jongens grootste: 35,33mm

Gemiddeld meisjes kleinste: 3,63mm

Gemiddeld meisjes grootste: 29,9mm

Gemiddeld schrijven jongens groter. Geef ze daarom de ruimte om hun schrijfbeweging soepel te leren maken en niet meteen tussen een 3mm liniatuur. Dat werkt verkramping, drukvergroting en minder tevredenheid over het resultaat in de hand. Het is algemeen bekend, dat jongens zich motorisch wat langzamer ontwikkelen. Houd daar dan bij het leren schrijven rekening mee.

Kijk of de beweging nog vanuit de schouder komt en begeleidt het kind naar het fijner werken in bijpassend tempo. Dit kan ook met andere materialen dan potlood en papier.

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	6-110mm	3-110mm	4-110	4-88	3-98	3-78	9-90	2-45	5-90mm	3-65mm
dec.	2-42mm	3-40mm	3-13	2-22	2-25	2-26	4-30	3-32	2-30mm	3-21mm
juli	2-15mm	3-26mm	3-71	3-23	3-16	3-15	3-26	3-22	3-36	2-15

Gemiddeld jongens kleinste: 3,6mm

Gemiddeld jongens grootste: 53,46mm

Gemiddeld meisjes kleinste: 2,8mm

Gemiddeld meisjes grootste: 41,86mm

Tien jaar:

Het schrijven van een grote letter kan in het begin heel goed een motorische oorzaak hebben. Geef de leerlingen de ruimte, zodat ze hun aandacht kunnen richten op het verwerven van de lettervorm. Geef ondertussen vaak oefeningen voor de kleine motoriek. Als die in orde is en het traject van de letter is ingeslepen, dan wordt de grootte vanzelf kleiner.

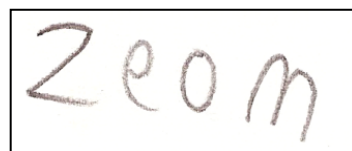
Heel groot en heel klein zullen de leerkracht direct opvallen. Daarbij kan gekeken worden naar de psychologische kant. Waarom manifesteert een kind zich zo duidelijk of waarom gebruikt het zo weinig ruimte? Bravoure of angst? De druk waarmee geschreven wordt kan hierin meegenomen worden. Klein met veel druk en nauwe letters (hoger dan breed) kan een signaal van angst zijn.

De grootte van een letter kan ook momentafhankelijk zijn. Ook kan één opvallende leerling de score naar boven en beneden beïnvloeden. Het percentage dat (te) groot schrijft zal nog onderzocht moeten worden om iets te kunnen zeggen over een eventueel achteruitgaande motoriek van de kinderen door het minder buiten spelen en meer tabletgebruik.

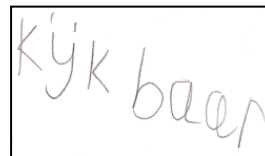
De jongens uit het tweede lustrum schrijven in september beduidend groter dan in juli. Van 5,4mm -99,6mm gemiddeld in september tot in juli 2,8mm-32,8mm.

De meisjes uit het tweede lustrum schrijven in september met een gemiddelde grootte van 3mm-77,2 en in juli van 2,8mm-20,2mm. Het oefenen betaalt zich uit!

23. Letterverwisseling (b/d, ue/eu, iu/ui, eo/oe, etc.)

oe als eo

d als b

Het blijvend verwisselen van bovenstaande letters kan wijzen op aanleg voor dyslexie.

N.B. Na de invoering van het aanleren van de schrijfletters in september, is dit kenmerk niet meer opvallend. Desondanks is het van belang, dat de leerkracht er alert op blijft.

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
dec.	1	2	2	0	0	0	0	0	0	0
juli	0	0	2	3	0	0	0	0	0	0

Aantal keren: **10x**; jongens 5x; meisjes 5x

September: j. 0x en m. 0x (hier zou je het vaker verwachten, maar 'ik, maan, roos' bevatten die letters nog niet. Dan letten we op het spiegelen van een letter. Kenmerk 10-14)

December: j. 3x en m. 2x

Juli: j. 2x en m. 3x

Letterverwisseling: de plaats van een tweeklank wordt verwisseld. Letteromkering zien we bij de b/d, wat ook onder het spiegelen kan vallen.

Aantal keren: **9x**; jongens 3x en meisjes 6x

September: j. 1x en m. 1x

December: j. 1x en m. 3x

Juli: j. 1x en m. 2x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0
dec.	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1
juli	1	0	0	2 b/d	0	0	0	0	0	0

Tien jaar:

10x + 9x = 19x op 690 handschriften is een percentage van 2,75%

24. Zoneverdeling

In de vormen van de letters onderscheiden we drie zones: de bovenzone, de middenzone en de onderzone. In groep 3 en soms later, zien we vaak dat de letters met een boven- en/of onderzone even hoog geschreven worden als de letters van de middenzone. Met “Wat hoort waar?” hebben deze kinderen nog moeite. Remediërend kan er een drie-zone-schrift met gekleurde banen ingezet worden om te leren welk deel van een letter in welke baan hoort. Herhalen van het lichaamsschema uit groep 2 is nodig! Of vergelijk de zones met een boom: kruin, stam en wortels.

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	8	14	7	6	9	10	8	4	5	7
dec.	4	12	9	7	9	10	6	2	5	3
juli	5	2	13	4	6	3	7	4	5	2

Aantal keren: **196x**; jongens 106x; meisjes 90x

September: j. 37x en m. 41x

December: j. 33x en m. 34x

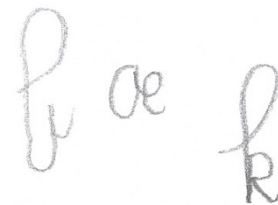
Juli: j. 36x en m. 15x.

Aantal keren: **107x**; jongens 48x; meisjes 59x

September: j. 20x en m. 33x

December: j. 18x en m. 22x

Juli: j. 10x en m. 4x

	2016/2017		2017/2018		2018/2019		2019/2020		2020/2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	9	8	2	8	5	5	1	8	3	4
dec.	7	6	1	4	2	3	4	6	4	3
juli	5	0	1	1	0	1	3	1	1	1

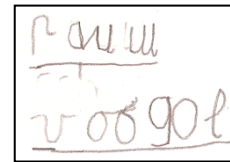
Tien jaar:

196x + 107x = **303x** in 690 handschriften. Dat is een percentage van 43,91%. Het is duidelijk, dat eerst de vorm van de letter ingeslepen moet worden en daarna de verhouding tot de andere letters binnen een woord. Het is echt een beginnerskenmerk om een twee-zone-letter even groot te schrijven als een één-zone-letter. Bijvoorbeeld de i en de k in dezelfde afmeting te schrijven. NB. De schrijffletter-f is de enige letter die alle drie de zones beslaat.

25. Streep onder ieder woord

Begin en eind groep 3 komt dit voor. De reden? Laten zien, dat je een woord kunt schrijven? Of: Zo, dit woord is af!? Ordenen?

Aantal keren: **5x**; jongens 1x; meisjes 4x

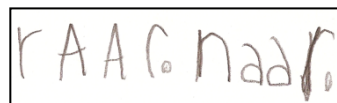
	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
dec.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
juli	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0

Aantal keren: **7,5** x; jongens 3,5x en meisjes 4x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0
dec.	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0
juli	2	0	1/2	0	0	0	0	0	0	0

Tien jaar:

$5x + 7,5x = 12,5x$ op 690 handschriften is 1,81%. Weinig voorkomend, maar wel opvallend. Ieder geschreven woord wordt geaccentueerd, dat het er staat. Geen idee waar het uit voortkomt. Bevestiging aan zichzelf gevend?

26. Punt na elk woord

Om aan te geven, dat er een volgend woord begint in plaats van dit door tussenruimte aan te geven? Of: dit woord is klaar? Of: nadenken alvorens aan het volgende woord te beginnen?

Aantal keren: **5x**; jongens 1x en meisjes 4x.

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	1	2	0	0	0	0	0	0	0	1
dec.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
juli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

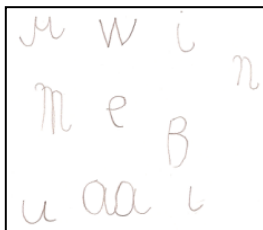
Aantal keren: **2x**; jongens 0x en meisjes 2x.

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
dec.	0	0	0	1 vert. streep	0	0	0	0		
juli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

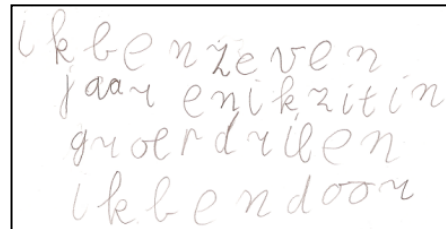
Tien jaar:

$5x + 2x = 7x$. Opvallende handeling, maar een verwaarloosbaar percentage van 1,01. Het tonen van onderstreping van ieder woord of het zetten van een vette stip na ieder woord zegt niets over de schrijfbijheid van de leerling. Het vervalt derhalve in de eindversie van de beginnersschrifftenkenmerkenlijst.

27. Tekst: enkel letters, woorden, zinnen, verhaal (of combinaties ervan)

Van letters leren schrijven tot een verhaaltje kunnen schrijven.

Hieraan lezen we de ontwikkeling van het kind af in vergelijking met zijn groepsgenoten. Eind groep 3 schrijft het ene kind al een verhaal en blijft het andere nog bij een enkel woord steken. Onderstaande indeling geeft aan wat ik op het beschreven blanco A4 zie:

Totaal A:

Enkel letters: j. 19x en m. 10 x - groot verschil tussen j/m!

Letters en woorden: j. 34x en m. 29x

Woorden: j. 87x en m. 72x

Woorden en zinnen: j. 22x en m. 28x

Letters, woorden en zinnen: j. 10x en m. 5x

Zinnen: j. 3x en m. 11x

Verhaal: j. 25x en m. 31x - je zou denken dat meisjes eerder woorden vormen en er een geheel van maken.

September:

Enkel letters: j. 15 x en m. 10x

Letters en woorden: j. 21x en m. 16x

Woorden: j. 28x en m.35 x

Woorden en zinnen: j.1x en m. 2x

Letters, woorden en zinnen: j. 3x en m. 1x

Zinnen: j. 0x en m. 1x - snel om in september al zinnen te kunnen schrijven!

Verhaal: j. 0x en m. 0x

December:

Enkel letters: j. 4x en m. 0x

Letters en woorden: j. 6x en m. 8x

Woorden: j. 29x en m. 21x

Woorden en zinnen: j. 13x en m. 17x

Letters, woorden en zinnen: j. 5x en 3m.

Zinnen: j. 1x en m. 5x

Verhaal: j. 5x en m. 8x

Juli:

Enkel letters: j. 0x en m. 0x

Letters en woorden: j. 7x en m. 5x
 Woorden: j. 30x en m. 16x
 Woorden en zinnen: j. 8x en m. 9x
 Letters, woorden en zinnen: j. 2x en m. 1x
 Zinnen: j. 2 x en m. 5x
 Verhaal: j. 20x en m. 23x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.										
letters	0	0	5	4	8	3	1	1	1	2
letters en woorden	0	0	2	1	4	8	8	5	7	3
woorden	11	17	7	7	3	3	2	2	5	6
Woorden en zinnen	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0
Letters, woorden en zinnen	0	0	2	1	1	0	0	0	0	0
zinnen	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
verhaal	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
dec.										
letters	0	0	0	0	2	0	1	0	1	0
letters en woorden	0	0	2	0	1	2	5	3	4	3
woorden	4	4	9	4	8	8	3	5	5	0
Woorden en zinnen	1	8	3	2	5	2	2	0	2	5
Letters, woorden en zinnen	0	1	2	0	1	0	0	0	2	2
zinnen	0	1	1	1	0	2	0	0	0	1
verhaal	4	6	1	2	0	0	0	0	0	0
juli										
letters	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
letters en woorden	0	0	0	0	0	0	1	1	6	4
woorden	9	5	0	0	7	4	9	5	5	2
Woorden en zinnen	0	4	1	0	6	3	0	1	1	1
Letters, woorden en zinnen	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1
zinnen	1	0	1	0	0	2	0	1	0	2
verhaal	0	8	15	9	3	5	1	0	1	1

Totaal B: Enkel letters: j. 45 x en m. 46x
 Letters en woorden: j. 52x en m. 58x
 Woorden: j. 31x en m. 38x
 Woorden en zinnen: j. 5x en m. 6x
 Letters, woorden en zinnen: j. 0x en m. 7x
 Zinnen: j. 2x en m. 3x
 Verhaal: j. 1x en m. 14x

September:
 Enkel letters: j. 34x en m. 39x
 Letters en woorden: j. 11x en m. 14x
 Woorden: j. 0x en m. 4x
 Woorden en zinnen: j. 0x en m. 0x
 Letters, woorden en zinnen: j. 0x en m. 0x
 Zinnen: j. 0x en m. 0x
 Verhaal: j. 0x en m. 0x

December:

Enkel letters: j. 6x en m. 3x

Letters en woorden: j. 20x en m. 26x

Woorden: j. 17x en m. 22x

Woorden en zinnen: j. 3x en m. 1x

Letters, woorden en zinnen: j. 0x en m. 2x

Zinnen: j. 0x en m. 0x

Verhaal: j. 0x en m. 3x De eerste verhaaltjes komen!

Juli:

Enkel letters: j. 5x en m. 4x

Letters en woorden: j. 21x en m. 18x

Woorden: j. 14x en m. 12x

Woorden en zinnen: j. 2x en m. 5x

Letters, woorden en zinnen: j. 0x en m. 5x

Zinnen: j. 2x en m. 3x

Verhaal: j. 1x en m. 11x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.										
letters	5	3	6	13	9	7	4	9	10	7
letters en woorden	7	5	0	2	1	2	2	3	1	2
woorden	0	0	0	0	0	1	0	3	0	0
Woorden en zinnen	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Letters, woorden en zinnen	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
zinnen	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
verhaal	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
dec.										
letters	1	0	3	2	1	0	0	0	1	1
letters en woorden	5	4	1	8	7	5	5	8	2	1
woorden	7	3	1	5	0	1	1	6	8	7
Woorden en zinnen	0	1 <small>verder dan de rest</small>	1	0	2	0	0	0	0	0
Letters, woorden en zinnen	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0
zinnen	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
verhaal	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0
juli										
letters	2	2	1	1	2	0	0	1	0	0
letters en woorden	5	0	5	8	5	4	5	5	1	1
woorden	3	1	0	0	3	1	0	2	8	8
Woorden en zinnen	2	2	0	0	0	0	0	3	0	0
Letters, woorden en zinnen	0	0	0	2	0	0	0	3	0	0
zinnen	0	0	0	1	0	0	1	1	2	0
verhaal	1	3	0	3	0	5	0	0	0	0

Tien jaar:

Enkel letters: j. 19+ 45= 64x en m. 10+ 46= 56x. Totaal 120x, waarvan de meeste in september.

Letters en woorden: j. 34+ 52= 86x en m. 29+ 58= 87x

Woorden: j. $87 + 31 = 118x$ en m. $72 + 38 = 110x$

Woorden en zinnen: j. $22 + 5 = 27x$ en m. $28 + 6 = 34x$

Letters, woorden en zinnen: j. $10 + 0 = 10x$ en m. $5 + 7 = 12x$

Zinnen: j. $3 + 2 = 5x$ en m. $11 + 3 = 14x$

Verhaal: j. $25 + 1 = 26x$ en m. $31 + 14 = 45x$. Totaal $71x$, waarvan de meeste in juli.

Deze uitkomsten lijken aan te geven, dat meisjes eerder woorden vormen en er een samenhangende tekst van kunnen maken aan het eind van groep drie.

28. Constant sterke druk

Het schrijven kost het kind nog veel

inspanning. Helemaal als het een lettervorm moet maken!

Normaal wordt de spierspanning ritmisch afgewisseld van ontspannen naar aanspannen van de spieren. Bij dit kenmerk is de spanning constant hoog. Te sterke druk heeft het remmen van de schrijfbeweging tot gevolg. Dat werkt sneller verkramping in de hand én minder schrijfplezier.

Sterke druk is een teken van de moeite met het schrijven of de inspanning die het kind zich getroost om een goed product af te leveren. Door de grote druk met het schrijfgereedschap op het papier is het lastig om rondere vormen te maken.

Het is belangrijk, dat de leerkracht dit signaal opmerkt, zodat er ook ontspanning bevorderende oefeningen gedaan gaan worden. Bijvoorbeeld met een sponsje op een krijtbord werken of met kwast en water op groot papier. En maar lekker laten golven of vrij laten bewegen; eventueel op muziek.

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	3	3	3	4	2	5	0	4	4	2
dec.	3	6	9	4	5	2	4	2	6	2
juli	5	4	7	1	3	1	2	1	3	3

Aantal keren: **103x**; jongens $59x$; meisjes $44x$ - komt meer bij jongens voor; teken van te vroeg leren schrijven!

September: j. $12x$ en m. $18x$

December: j. $27x$ en m. $16x$

Juli: j. $20x$ en m. $10x$

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	3	2	3	4	5	2	2	9	2	5
dec.	1	4	3	3	3	5	2	5	3	0
juli	3	4	1	4	9	2	0	3	6	4

Aantal keren: **102x**; jongens $46x$; meisjes $56x$

September: j. $15x$ en m. $22x = 37x$

December: j. $12x$ en m. $17x = 29x$

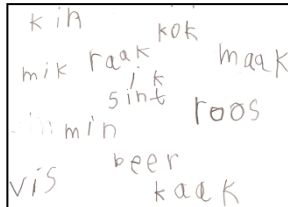
Juli: j. $19x$ en m. $17x = 36x$

Tien jaar:

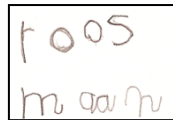
$103x + 102x = 205x$ op 690 handschriften is $29,71\%$. Bij het leren schrijven met de hand is het niet alleen van belang dat je een lettervorm op papier kunt zetten. Het is belangrijk hoe je

een vorm maakt. Daarom is het van groot belang oefeningen aan te bieden waarbij de kinderen wel op en over het papier bewegen, maar er geen lettervorm gevraagd wordt. Pas als een leerling het potlood ontspannen daarheen kan sturen hoe de lijn moet lopen, kan aan het vragen van een lettervorm gedacht worden. De schrijfvoorwaarden moeten geheel aanwezig zijn om het leren schrijven met de hand tot een succes voor ieder kind te maken.

29. Verbondenheid

enkel blokletters

blok- en schrijffletters

geheel verbonden schrift eind groep 3

De mate van verbondenheid van de letters hangt af van wat de school leert. Blokschrift of verbonden schrift. Ook is het van belang te weten wat er in de kleutergroepen gebeurt. Is er gekozen voor verbonden schrift, dan kan het tijdstip van starten nog wisselen. Bij dit onderzoek werden de laatste drie jaar direct de schrijffletters aangeleerd (duidelijk in de tabel te zien) en werden in groep 2 blokletters 'geschreven'.

Aantal keren:

Enkel blokletters: 141x; jongens 79x; meisjes 62x

Blok- en schrijffletters: 78x; jongens 35x; meisjes 43x

Enkel schrijffletters: 122x; jongens 72x; meisjes 50x

Verbonden woorden: 25x; jongens 10x; meisjes 15x

Alles verbonden: 8x; jongens 3x; meisjes 5x

Blok-, schrijffletters en verbonden woorden: 5x; jongens 1x; meisjes 4x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens s	meisjes s	jongens s	meisjes s	jongens s	meisjes s	jongens s	meisjes s	jongens s	meisjes s
sept.										
blokletter	11	18	15	9	6	4	0	2	4	0
Blok- en schrijffletter	0	0	0	0	11	9	4	2	7	11
Losse schrijffletter	0	0	0	0	0	0	7	4	1	0
Verbonden woorden	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Alles verbonden	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Blok-, schrijffletter en verbonden woorden	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0
dec.										
blokletter	9	12	14	9	0	0	0	0	0	0
Blok- en schrijffletter	0	2	0	0	3	3	0	4	3	1
Losse schrijffletter	0	0	0	0	12	11	9	3	11	6
Verbonden woorden	1	1	0	0	2	0	1	1	0	4
Alles verbonden	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0

Blok-, schrijffletter en verbonden woorden	0	0	2 blokletters en verbonden woorden	0	0	0	0	0	0	0
juli										
blokletter	7	6	15	2	0	0	0	0	0	0
Blok- en schrijffletter	2	8	2	3	2	0	0	0	1	0
Losse schrijffletter	0	1	0	0	15	12	8	6	9	7
Verbonden woorden	1	2	0	2	0	1	2	1	3	3
Alles verbonden	1	2	0	0	0	1	1	1	0	1
Blok-, schrijffletter en verbonden woorden	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0

Aantal keren:

Enkel blokletters: 23x; jongens 14x; meisjes 9x

Blok- en schrijffletters: 142x; jongens 60x; meisjes 82x

Enkel schrijffletters: 125x; jongens 55x; meisjes 70x

Verbonden woorden: 16x; jongens 8x; meisjes 8x

Alles verbonden: 1x; jongens 0x; meisjes 1x

Blok-, schrijffletters en verbonden woorden: 0x; jongens 0x; meisjes 0x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s	jongen s	meisje s
sept.										
blokletter	2 schrijffletter direct aangeleerd	1	2	3	5	0	1	2	1	0
Blok- en schrijffletter	10	7	4	11	5	10	5	12	9	5
Losse schrijffletter	1	0	0	1	0	0	0	1	1	4
Verbonden woorden	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Alles verbonden	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Blok-, schrijffletter en verbonden woorden	0	0	0	0	0	0	0	0		
dec.										
blokletter	0	0	0	0	0	0	0	0	2	3
Blok- en schrijffletter	4	3	3	9	3	2	3	5	9	4
Losse schrijffletter	9	4	3	6	7	7	3	10	0	1
Verbonden woorden	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0
Alles verbonden	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Blok-, schrijffletter en n	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
juli										
blokletter	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Blok- en schrijffletter	0	1	3	8	1	3	1	1	0	1
Losse schrijffletter	13	6	3	7	9	7	4	14	2	2
Verbonden woorden	0	0	0	0	0	0	0	0	8	6
Alles verbonden	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

Blok-, schrijfflette r en verbonden woorden	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Tien jaar:

Enkel blokletters: $23+141=164x$; jongens $79+14=93x$; meisjes $62+9=71x$

Blok- en schrijffletters: $78+142x=220x$; jongens $35+60=95x$; meisjes $43+82=125x$

Enkel schrijffletters: $122+125=247x$; jongens $72+55=127x$; meisjes $50+70=120x$

Verbonden woorden: $25+16=41x$; jongens $10+8=18x$; meisjes $15+8=23x$

Alles verbonden: $8+1=9x$; jongens $3+0=3x$; meisjes $5+1=6x$

Blok-, schrijffletters en verbonden woorden: $5+0=5x$; jongens $1+0=1x$; meisjes $4+0=4x$

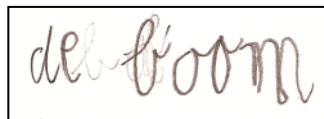
Het aantal blokletters is logischerwijs in september hoger doordat de schrijffletters nog aangeleerd moeten worden.

Bij dit punt kan de leerkracht zien welke leerling de schrijffletters snel of langzaam oppakt. Bij degene die er moeite mee heeft zal gekeken moeten worden of er een psychologische, motorische of cognitieve oorzaak achter ligt. Dit om vast te stellen of extra laten oefenen op de gewenste lettervorm zin heeft of tot meer frustratie leidt. Het is ook aan de leerkracht elk niveau naar beste kunnen van passende oefenstof te voorzien.

Aan het einde van het jaar ziet de leerkracht in deze grafiek of het gestelde doel gehaald is:

- de leerling kan alle schrijffletters moeiteloos schrijven
- de leerling schrijft verbonden woorden

30. Verbeteren

Verbeteren heeft invloed op de leesbaarheid en de netheid van het schrift. Leer vanaf het begin één en dezelfde wijze van verbeteren aan en handhaaf die t/m groep 8. Kinderen die vaak verbeteren, zijn onzeker over de spelling. Weer een signaal voor de leerkracht om te zien waarvoor extra aandacht ingezet dient te worden. Kijk ook of kinderen verbeteren omdat ze de vorm willen verbeteren. Zorg, dat ze niet te veel van zichzelf eisen om een perfecte vorm te reproduceren (het is nog groep 3; de vorm ontspannen kunnen maken is belangrijker) en niet te snel ontevreden zijn over wat ze op papier zetten.

Iedere leerling heeft een goed gom. Door en over je eigen werk heen verbeteren getuigt niet van respect voor het eigen werk. Het gommen wordt lopende het schooljaar niet minder.

Aantal keren:

Gom: **147x**

Door tekst heen: **78x**

Gegomd en door tekst heen verbeterd: **62x**

September:

Gom: j. 26x en m. 24x

Door tekst heen: j. 15x en m. 11x

Gegomd en door tekst heen verbeterd: j. 4x en m. 6x

December:

Gom: j. 27x en m. 19x

Door tekst heen: j. 10x en m. 13x

Gegomd en door tekst heen verbeterd: j. 13x en m. 17x

Juli:

Gom: j. 28x en m. 23x

Door tekst heen: j. 19x en m. 10x

Gegomd en door tekst heen verbeterd: j. 10x en m. 12x

	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.										
gom	3	5	5	6	8	7	7	4	3	2
door tekst heen	1	3	2	0	4	1	4	1	4	5
beide	1	1	0	1	2	1	0	1	1	2
dec.										
gom	5	6	7	4	7	6	5	1	3	2
door tekst heen	2	4	2	2	5	4	1	1	2	2
beide	1	5	3	1	3	3	1	3	5	5
juli										
gom	4	7	7	4	4	3	5	4	8	5
door tekst heen	4	1	5	1	5	1	1	3	4	4
beide	0	4	3	1	4	7	2	0	1	0

Aantal keren:

Gom: **117x**

Door tekst heen: 56x

Gegomd en door tekst heen verbeterd: 30x

September:

Gom: j. 9x en m. 14x

Door tekst heen: j. 11x en m. 9x

Gegomd en door tekst heen verbeterd: j. 3x en m. 4x

December:

Gom: j. 22x en m. 29x

Door tekst heen: j. 7x en m. 9x

Gegomd en door tekst heen verbeterd: j. 4x en m. 5x

Juli:

Gom: j. 17x en m. 26x

Door tekst heen: j. 9x en m. 11x

Gegomd en door tekst heen verbeterd: j. 6x en m. 8x

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.										
gom	2	2	1	2	1	6	0	0	5	4
door tekst heen	7	4	1	3	3	1	0	1	0	0
beide	1	1	0	1	1	1	0	1	1	0
dec.										
gom	7	3	3	5	8	6	0	9	4	6

door tekst heen	1	3	0	1	0	1	3	2	3	2
beide	1	0	1	2	0	1	2	2	0	0
juli										
gom	4	5	1	4	7	7	1	8	4	2
door tekst heen	6	1	2	3	0	0	0	1	1	6
beide	0	2	1	4	0	1	1	1	4	0

Tien jaar:

Gom: $147+117=264x$

Door tekst heen: $78+56=134x$

Gegomd en door tekst heen verbeterd: $62+30=92x$

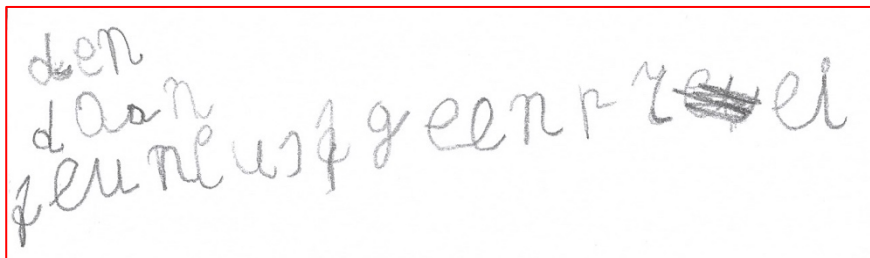
Een foutje is gauw gemaakt, toch? We leren juist door fouten te maken. Het verbeteren ervan kan verschillende oorzaken hebben, zoals onzekerheid, het té goed willen doen, vergissingen. Wijs de leerling erop, dat het verbeteren in zijn/haar tekst altijd de verbetering accentueert en onduidelijker maakt. Het werk gaat er slordiger door uitzien.

Het verbeteren in de eigen tekst getuigt van het weinig respect hebben voor hetgeen net geschreven is. Daarom zou ik ook alle leerkrachten willen vragen om nooit door de tekst van een kind heen te schrijven. Er zijn legio mogelijkheden om een leerling op een andere manier op een verschrijving of fout te wijzen of om het voor te doen.

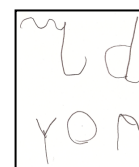
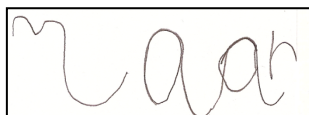
Het meest handige is als van groep 3 t/m 8 één lijn afgesproken wordt. Zolang met potlood geschreven wordt gommen en bij balpen of vulpen: verbeteren door het onjuiste tussen haakjes te zetten en het juiste erboven te schrijven. Het onjuiste tussen puntjes zetten is ook een mogelijkheid.

Het verbeteren in een tekst valt onder de schrifthygiëne. Hoe verzorgd ziet je tekst eruit? Het is aan de leerkracht om dat de leerlingen bij te brengen. Het verbeteren kan de leerkracht iets vertellen over de onzekerheid, het perfectionisme en de kleine motoriek van een kind.

Voor de lijst beginnerskenmerken vind ik het niet tekenend genoeg om dat punt te handhaven.

31. Het golfje van de r en de z is niet golvend

Van dit beginnersschriftekenmerk zijn er enkel data van de laatste vijf jaar. Dit is me gaandeweg de eerste vijf jaar opgevallen en ben het daarna consequent gaan boekstaven. En wat is die moeilijkheid dan wel? De golf bestaat uit een bol en een hol gedeelte, die vloeiend verbonden worden. Nu is bol het spiegelbeeld van hol en dat vraagt een extra omzetting in de hersenen. Daar moet de hersenontwikkeling aan toe zijn. Het is weer een stadium verder dan enkel arcades of enkel guirlandes aaneen verbinden. Daar is stimulerende voorbereiding voor nodig. Het liefst al eind groep 2, maar in elk geval begin groep 3 en waar nodig blijven herhalen: met een kwast en water golven van de zee op een krijtbord maken. Een volgende les kunnen er over de watergolven krijtgolven of vingergolven gemaakt worden. Staand werken is fijner voor de polshouding. Varieer in hoogte en diepte van de golven. Dit kan ook met wasco en er later vissen, kwallen e.d. in laten tekenen. De leerkracht kan er zoveel variaties bij bedenken, als de situatie het toelaat. Wapperende wimpels, vlaggen, duikende dolfijnen, et cetera. Als het maar ontspannen gebeurt.

De omschakeling van een blokletter-r naar een schrijfletter-r is lastig. Bij de blokletter-r begin je met een neerhaal en een boog bovenaan naar rechts. Bij de schrijfletter-r begin je met een golf (op welke hoogte? Kwestie van ruimtelijk inzicht) en vandaaruit een neerhaal met een afronding naar rechts. Omgekeerd begin.

Een tussenoplossing, die duidelijk leesbaar is, is om bij de schrijfletter-r, op de juiste hoogte, te beginnen met een kleine ophaal gevolgd door een holte en dan de neerhaal met onderaan de ronding naar rechts. Bij het scoren is dat best lastig, want als je zo'n schrijfletter-r ziet, kan het best zijn dat het kind de golfbeweging wél kan maken.

In geen geval de 'mislukte' golfjes -als zijnde fout- met rood omcirkelen. Bevestig wat goed gaat en bouw van daaruit aan een volgende stap. Dan blijft het kind er plezier aan beleven.

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	8	3	1	6	1	2	3	4	7	4
dec.	9	2	2	8	7	3	2	5	3	1
juli	7	2	2	5	4	2	0	2	1	0

Vijf jaar:

Aantal keren:

106x; jongens 57x en meisjes 49x 106x op 309 (3x103) handschriften = 34,3% Aanzienlijk!

September: j. 20x en m. 19x

December: j. 23x en m. 19x

Juli: j. 14x en m. 11x

Voor de volledigheid van dit verslag volgen hieronder de incidentele noteringen van dit beginnerskenmerk:

Juli 2013/14: Geen r-golf kunnen maken: 11 j. en 5 m.

December 2013/2014: 7 van de 17 jongens hebben moeite met het golfje

December 2013/2014: 7 van de 14 meisjes hebben moeite met het golfje

December 2014/2015: 8 van de 11 jongens hebben moeite met het golfje

December 2014/2015: 2 van de 8 meisjes hebben moeite met het golfje

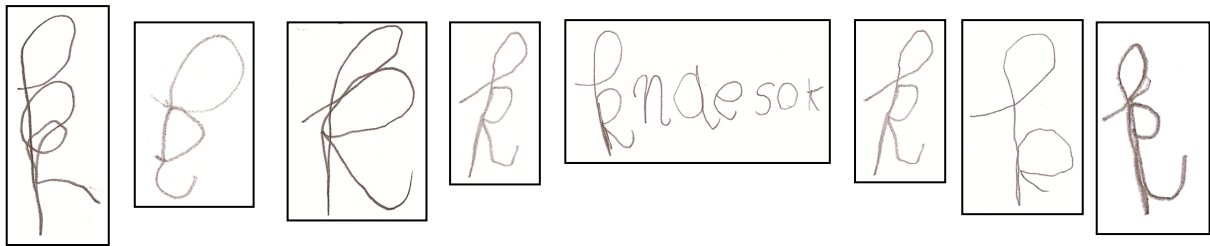
Dat rechtvaardigt zeker aandacht voor dit ontwikkelingskenmerk en suggesties voor extra oefeningen, die de leerkracht aan kan bieden.

Juli 2014/2015: Golfje van de r en de z lukt niet: 10j en 6 m!

(pariëtale lob is pas ontwikkeld in de puberteit)

Juli 2015-2016: 10 van de 14 jongens kunnen het golfje van de r/z nog niet maken; 7 van de 11 meisjes.

32. Samengestelde schrijffletter-k

De schrijffletter-k kent een lastig traject. Is daarmee eigenlijk niet geschikt om voor december al van de leerling te vragen. Maar de koppeling aan de leesmethode maakt dat in deze groepen al in september nodig. Geen wonder dat er leerlingen zijn, die deze letter niet in één beweging kunnen maken. Naast de ingewikkelde vorm, die onthouden moet worden, vraagt het schrijven van de k ruimtelijk inzicht door de boven- en middenzone van de letter. Grappig dat bij de vijfde afbeelding de leerling weer teruggaat naar de eerder aangeleerde blokletter-k.

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
sept.	1	2	2	3	1	1	1	5	2	0
dec.	5	2	1	3	1	0	0	0	0	0
juli	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0

Vijf jaar:

Aantal keren:

31x; jongens 14x en meisjes 17x; 31 x op 309 (3x103) handschriften = 10,3%

September: j. 7x en m. 11x

December: j. 7x en m. 5x

Juli: j. 0x en m. 1x

Mooi om het verschil tussen september (18) en juli (1) te zien! Het rijpen van het kinderbrein en het oefenen hebben goed effect gehad.

Spontaan verbinden

Tijdens het bekijken van de handschriften valt op, dat kinderen uit zichzelf letters aan elkaar gaan schrijven. Het is geen beginnerskenmerk, maar toch ben ik het -in het tweede lustrum- gaan turven om te kijken welke letterverbinding dan gekozen wordt. Dat is handig om te weten om er bij remediëring mee te starten en van daaruit het handschrift te verbeteren of op te bouwen.

Op zich is het herhalen van een letter makkelijk als je het traject ervan beheerst. Dat lijkt me bij 'ee' makkelijker te doen, dan bij 'aa', omdat de ee een doorgaande beweging is en de aa twee stopmomenten heeft om daarna de neerhaal te maken.

Het zijn de klinkers die het eerst verbonden worden. Gedurende het schooljaar zien we het aantal verbindingen (van 93; 39+54 naar 391; 190+201) en soort verbindingen (van 14 naar 22) oplopen. Ook kleine woordjes, zoals de en een, zien we verder in het jaar verbonden verschijnen. Dat wordt bij kenmerk 29 genoteerd.

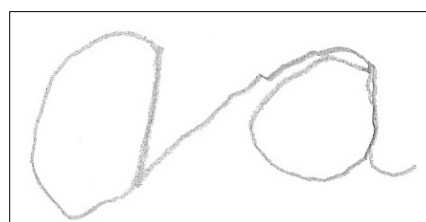
Geteld is hoeveel leerlingen de betreffende lettercombinatie maakten.

In één handschrift kan een leerling wel 3x de aa verbonden hebben, maar dat telt als zijnde één leerling bij wie het kenmerk voorkomt.

	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
Sept										
aa	8	3		2	3	4	1	7		2
aai		2								
ae							1			
ao							1			
au	1									1
ee	7	6								1
ea										
ei	4	3								
eu	1									
ie	1	4						1		
ng										
nk										
oa										
oe	6	3		1				1		2
oo	4	4						1		2
ou		1								1
sch	1									
ui										
uu										2
Dec.										
aa	5	4	3	5	4	9	3	11	5	6
aai										
ae									1	1
au	4	1	3	3	3	5	1	2	1	
ch	1				1	1				
ee	3	1	2	6	5	8	3	6	4	5
ea										
ei	2		1	3	3	5	1	4	1	2
eu	2		2	4	4	2	2	3		
ie	2	3	1	5	6	5	1	5	3	7
jo	2									
ng										
nk										
nm	2									
oa					1			1		
oe	4	4	2	2		4	4	5	4	6
oei						1				
oo	5	3	4	7	3	7	3	7	6	7
ooi						1				
ou				2		1				
sch	4		1	3	4	6	1	3		
sck		1								
ui				3	2	4	2	2	1	1
uri	1									
uu	1	1		3	4	5	1	4		2

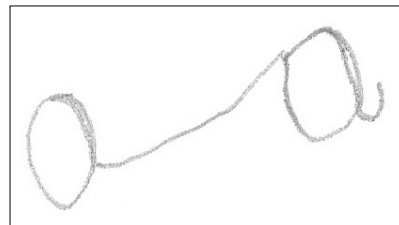
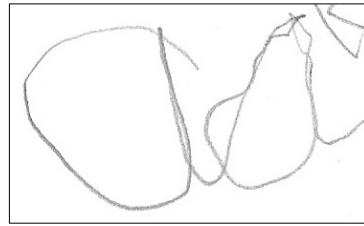
Juli										
aa	6	4	2	3	7	7	2	9	8	3
aei						1				
aai	1				6	1				2
ae	1									
au	3	1		5	3	4		3	1	
ch			1	2	5	4	1			
ee	6	2	3	8	5	6		4	7	6
ea										
ei	5	3	2	6	3	5	3	2	4	3
eu	4	2		4	1	5	3	1	1	
ie	6	1	3	8	4	4	1	8	1	4
ng		1	1		4	2				
nk	2			1	5	2				
oa	1			1	1					
oe	6	4	3	3	5	4	3	7	6	3
oei					3					
oo	7	3	3	7	5	4	1	7	4	4
ooi	1				3					1
ou	3	1		4	3	2	1			1
sch	2	1	1	1	7	2		3		
sh				1						
ui	5	1		1	4	4	1	1	1	
uu	4		1		4	3		3		

Sept.		jongens	meisjes
aa	30	12	18
aai	2		2
ae	1	1	
ao	1	1	
au	2	1	1
ee	14	7	7
ei	7	4	3
eu	1	1	
ie	6	1	5
oe	13	6	7
oo	11	4	7
ou	2		2
sch	1	1	
uu	2		2

Illustraties van leerlingen, die uit zichzelf letters gaan verbinden in december van het schooljaar. Het is goed te zien, dat dat nog geen optie voor ze is. Maar even afwachten tot de leerkracht ze het juiste traject in een vloeiende lijn aan gaat leren. Dan komt het helemaal goed!

Dec.		jongens	meisjes
aa	55	20	35
ae	2	1	1
au	23	12	11
ch	3	2	1
ee	43	17	26
ei	22	8	14
eu	19	10	9
ie	38	13	25
jo	2	2	
nm	2	2	
oa	2	1	1
oe	35	14	21
oei	1		1
oo	52	21	31
ou	3		3
sch	22	10	12
sck	1		1
ui	15	5	10
uri	1	1	
uu	21	6	15
Juli		jongens	meisjes
aa	51	25	26
aei	1		1
aai	10	7	3
ae	1	1	
au	20	7	13
ch	13	7	6
ee	47	21	26
ei	36	17	19
eu	21	9	12
ie	40	15	25
ng	8	5	3
nk	10	7	3
oa	3	2	1
oe	44	23	21
oei	3	3	
oo	45	20	25
ooi	5	4	1
ou	15	7	8
sch	17	10	7
sh	1		1
ui	18	11	7
uu	15	9	6

Top 5 september: aa - ee - oe - oo - ie

Top 5 december: aa - oo - ee - ie - oe

Top 5 juli: aa - ee - oo - oe - ie

Grappig dat deze combinaties op alle drie de scoremomenten hetzelfde zijn. Te verwachten omdat het in de schrijfpatronen/schrijfbewegingsrijen al geoefend is. In ieder geval de eeee en de oooo. Dat de 'aa' op één staat verbaast me. Dat ligt waarschijnlijk aan het combineren met de leesmethode.

Wat mij betreft worden de schrijfpatronen in groep 3 naast de schrijfmethode nog volop geoefend om een ontspannen doorgaande schrijfbeweging te bevorderen.

Daarbij kunnen de 'ie, ei, en oe' meegenomen worden.

Loopt dat allemaal ontspannen, dan kan een volgende verbinding uit de grafiek gekozen worden. Of: elle, lee, lele. Maak er iets vrolijks en kleurrijks van!

Voorbeelden van de overdracht aan de leerkracht

De namen van de leerlingen zijn in dit verslag teruggebracht tot de beginletter van hun voornaam.

Hierbij mijn bevindingen van de handschriften van je groep in **september** 2021.

Vol beginnerskenmerken, zoals te verwachten.

Opvallend is dat 6 jongens en 7 meisjes nu de a al in een doorgaande beweging maken.

Fijn, dat ze die slag al te pakken hebben. 7 jongens en 9 meisjes verbonden de aa al. Is dat spontaan of heb je dat een keer voorgedaan? Bij allen is de tweede verbonden a van mindere kwaliteit. Ze hoeven ook nog niet te verbinden met letters, toch?

- Schrijfpatronen/schrijfbewegingsrijen aanbieden om een constante doorgaande soepele beweging te bevorderen.

De -nog blokletter s- werd door 5 leerlingen gespiegeld geschreven. Op zich is het spiegelen nog een beginnerskenmerk. Even in de gaten houden of het blijft.

Nog onderaan een o of a begonnen: D, C, D, A en N. Het aanwennen om bovenaan te beginnen is nodig voor het later makkelijker verbinden van de schrijfletters.

Van 7 jongens en 7 meisjes is de lijnvoering nog schokkerig. Hun beweging op papier is nog te gespannen en niet soepel. Kun je daar nog wat ontspannende oefeningen remediërend inzetten? Vrij bewegen over het papier, zonder dat het een bepaalde vorm hoeft te worden. Varieer in het schrijfmateriaal en de kleur.

6 jongens en 8 meisjes schrijven nog verspreid over het papier. Ze zwerven nog op de ruimte van het papier. Ze moeten de ruimte en de soepele beweging nog leren naar hun hand te zetten. Oefeningen met ordenen zijn daarvoor welkom.

Het nog ontbreken van ruimtelijk inzicht komt bij D, R, J, V, C, R, M, L, A, A, N, L, A en M tot uiting doordat de zone-verdeling van de letters niet goed geschreven wordt. Schrijf een letterdeel hoger of lager dan het middendeel, daar waar het hoort. Op dit moment is het al fijn dat ze de vorm van de letters kennen, maar meteen duidelijk maken dat de k hoger begint dan de i, voorkomt verkeerde inslijping en versterkt hun zekerheid.

Met constant sterke druk (inspanning; erg hun best doen) schrijven C, G, L, A, Z, R, M, A en A.

Het maken van de golfbeweging -het afwisselen van hol en bol- is nog moeilijk voor: G, R, V, D, Z, A, L, N, A, A en M.

Dat geeft aan dat hun hersenen nog niet zover zijn. Uit eerdere verslagen weet je vast nog wel welke oefeningen je daarbij in kunt zetten om die hersenontwikkeling te stimuleren.

D – zachte beweging, schokkerig; vreemde verbinding tussen o en u

J – hoe schrijft hij de a?

C - begint de a onderop.

R en A schrijven de u als een v.

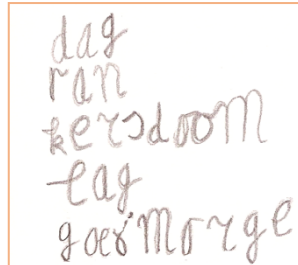
A baart me wat zorgen.

Z – begint de o aan de rechterkant in het midden.

Voorbeeld van het advies n.a.v. de handschriften van eind **december**.

K. heeft een hele mooie golf aan de 'r'. Ze schrijft erg nauw - ingehouden. Vind je dat in haar gedrag terug? Is dat tijdelijk?

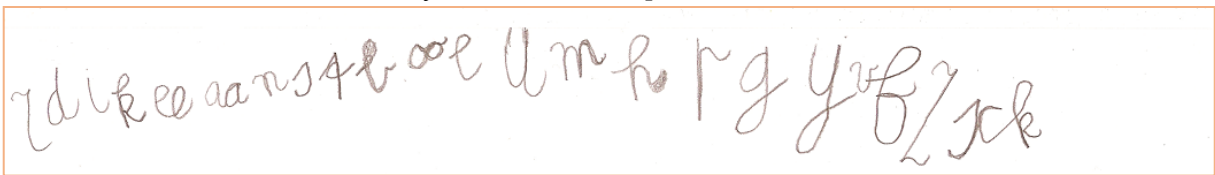
[Toelichting juf: Haar 'b/d' herken ik, maar ze leest al vanaf het begin op AVI M3. Voor wat betreft haar gedrag is ze niet ingehouden, ze staat juist wel goed haar vrouwtje zeg maar, heeft twee oudere broers boven haar, dus ze moet ook wel.]

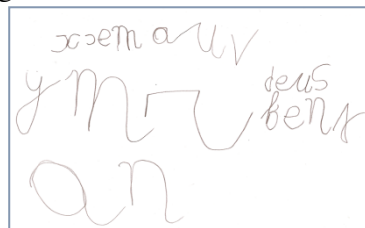
De m is hoger dan breder; de r heeft een mooie golf; de eerste r (woordje 2) is nog een restant van de blokletter-r; de b van kerstboom is als d geschreven.

A. schrijft maar één woord -tussen al haar losse letters en tweeklanken- en dat is 'dik'. Is dat een issue of toevallig?

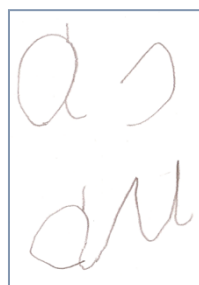
[Toelichting juf: het woordje dik is inderdaad een issue op dit moment, d.w.z. het eten, heeft te maken met de thuissituatie en heeft onze aandacht.]

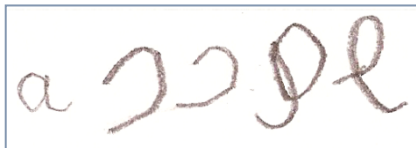
M. maakt de a met een extra ronding. De a wordt halverwege links gestart. Straks met verbonden schrijven begint de a rechtsboven.

S. maakt de 'o' en de 'a' van onderaf en met een apart streepje er later rechtsboven aan gemaakt. (de a wordt tweedelig i.p.v. in één beweging). Wordt straks lastig met verbinden aan een volgende letter. De o onderaan beginnend is een ontwikkelingskenmerk, maar lastig bij het voorbereiden van verbonden schrift.

P. schrijft de eerste 'a' in zijn naam wel goed, de tweede gespiegeld. De c is ook gespiegeld. Overgangsfase van de a, doordat hij van blokletter nu naar schrijffletter overgaat? Dat gaat waarschijnlijk met verbonden schrijven vanzelf wel over. In zijn tekst schrijft hij geen omkeringen.

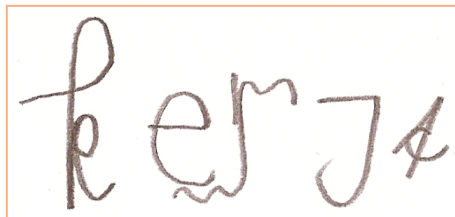

D. schrijft nog een gespiegelde 'e'. Dat wordt straks met verbinden onhandig. Met het maken van rijen geluste guirlandes zal de 'e' wel in de goede richting komen.

Ook heeft ze erg sterke druk. Ze doet haar best, maar vindt het moeilijk?

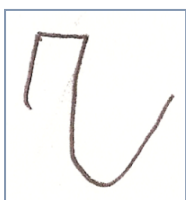
Kinderen, die het leren lezen en schrijven moeilijk vinden en het wel heel graag willen, zien we vaak met constante harde druk werken. Je kunt de letters a.h.w. aan de achterkant voelen. De gezonde afwisseling tussen aan- en ontspannen van de spieren ontbreekt. Het kost ze veel energie. Ook geeft het sneller kramp en minder plezier in het bewegen op papier. Wat kan helpen is ze vrij - bijvoorbeeld op muziek- over een groot vel papier laten bewegen. Of grote schrijfbewegingsrijen laten maken; in verschillende kleuren.

A. maakt een aparte 'r'. Even op letten voor als ze straks gaat verbinden?

Het lijkt of ze met de blokletter-r wilde beginnen en bedacht dat een schrijffletter een golfje heeft. Dan het golfje op de plek van de r-boog en onderaan ook een. Het golfje op zich is goed uitgevoerd.

Vaak zag ik nog moeite om de afwisseling tussen bol en hol te maken bij het golfje van de 'r' en de 'z'.

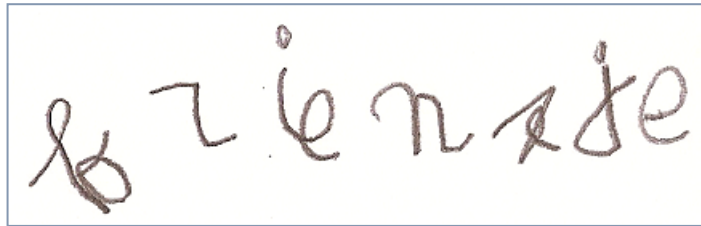
Zoals eerder gemeld is dit een ontwikkelingskenmerk: De pariëtale lob is nog lang niet ontwikkeld.

Advies: Naar hartenlust op vele manieren en met verschillende materialen (kwast en water op tafelbord; krijt, wasco, etc.) en motivaties veel laten 'golven', maar nog niet in een letter. Ook als -zoals bij deze groep- het woord 'roos' aan de beurt is in de leesmethode. Dat woord dan nog maar even letterleggen of laten omcirkelen tussen andere woorden.

Constant sterke druk bij: D, L, A, B en D. (beschrijving zie boven; voorbeeld zie 'vriendje' onder.)

Nog moeite met het indelen van de letterzones hebben J, B, R, M, S, P, D, M, A, A, L, D en K.

Deze leerlingen hebben geen zicht op wat wáár hoort bij een stok- of lusletter. Een g is even groot als een o bijvoorbeeld. Of bij 'ik' zijn de beide letters even hoog. Is nu nog niet zo heel erg, maar dat besef moet toch langzaamaan komen. Remediërend: schriften met gekleurde zones, zoals bijvoorbeeld een roze middenzone met een lichtgroene boven- en onderzone.

Bij B. en K. zag ik nog letterverwisseling bij de 'b/d'. Dyslectisch signaal?

[Toelichting achteraf: Breno b/d klopt en hij is motorisch niet sterk, wil erg snel.]

De juf laat weten:

Dank je wel voor je bevindingen, ik heb ze met aandacht gelezen en ga ze doorspreken met mijn duo leerkrachten.

Juli - Handschriften groep 3. Doorgeven aan de leerkracht van groep 4

-L.: leer haar de a's te sluiten (ze laat te veel binnen) De a gaat op de u lijken; dat geeft verwarring. Haar r-golfjes 's zijn eerst een boog en dan een spitse hoek. Advies: Golven oefenen.

-L.: schrijft heel anders dan de rest. Moeite met ruimte beheersen. Wisselende krachtsinzet. Weinig zelfrespect?

-S.: Lijkt verbonden, maar dat is schijn. Te veel druk; geen moment van ontspanning in haar handschrift. Maakt bij de o (hou) en a's een extra rondgaande beweging. (kost tijd en is bij goed verbinden onhandig) Ook heeft ze moeite met de drie zones van een letter: wat hoort waar? Advies: Oefenen in kleurenzones.

-M.: haar tekst: "ik vind het niet leuk dat L. steeds de baas spilt" – Is dat zo? Even op letten?

-D.: ,, ,, : "ik vint het niet leuk dat K. zo boos doet" - Is het nog zo, dat ze last van K. heeft?

-N.: zijn d valt uiteen. Maakt soms een los streepje aan de o. Maakt de 6 nog heel 'kleuterig'; begint hij bovenaan? Geen neerhaal aan de u.

-J.: gedrag? Zijn handschrift lijkt erg onrustig/beweeglijk en wat onverschillig qua vormgeving. Innerlijke boosheid? Hij heeft geen goede woordafstanden en maakt schijnverbindingen. De bogen van de m en n zijn hoeken geworden.

-M.: maakt de a nog in 2 delen

-X. schrijft d/b als 6 en zijn z is nog een blokletter i.p.v. schrijfletter. (hoe is hij in rekenen?)

#! Constant sterke druk: J., S., H., R., T., J. (ontspanningsoefeningen op papier aanbieden)

-Veel leerlingen hebben moeite om goed met de aangeboden ruimte (hier A4) om te gaan.

Zitten N. en J. naast elkaar, want beiden hebben verticale vakken gemaakt?

-Moeite met de drie zones van een letter (boven midden onder): L. K. Ma. K. Mi. J., X. en T.

Wat hoort waar? Is 1/3 van de groep!

-Het golfje van de r en de z: het (niet) kunnen maken ervan is een ontwikkelingskenmerk. De hersenen moeten de omschakeling van hol naar bol kunnen maken om een mooie golf te kunnen maken.

10 van de 14 jongens maken het golfje nog niet en 7 van de 11 meisjes.

Advies: Golven oefenen met kwast en water(verf) of wasco op een groot vel om de hersenen te stimuleren. Veel succes in het begeleiden van jullie leerlingen.

Scorelijst Handschrift-begginnerskenmerken (groep)

jongens	meisjes	maand:	jaar: 20 . .
		hoofdlettergebruik (de a als A; de b als B, etc.)	
		tweedeling in de beweging bij:	
		- de a als c of o met een steel erachter	
		- de b als l met een o of gespiegelde c eraan geplakt	
		- de d als c of o met de l eraan geplakt	
		- de g als c of o met een losse staart eraan gezet	
		- de p met steel en een o of gespiegelde c ertegen aan	
		de a in één doorgaande beweging	
		de b lijkt op een 6 in één beweging	
		de d in één beweging - startend met het rondje, zonder neerhaal	
		de m als meeuw-m	
		gespiegelde letter(s)	
		e	
		j	
		s	
		t	
		z	
		andere letter:	
		de g als 9 ; beginnend met het rondje	
		de o onderaan beginnend en (vaak) linksom draaiend	
		lijnvoering	
		bibberig	
		schokkerig	
		soepel	
		wisselend	
		ruimteverdeling (portrait of landscape)	
		verspreid	
		links, van boven naar beneden	
		midden, van boven naar beneden	
		midden op het vel papier geschreven	
		van links naar rechts	
		vakken, hokjes gemaakt	
		overig	
		letterhoogte middenzone in millimeters	
		letterverwisseling (b/d, ue/eu, iu/ui)	
		zoneverdeling (de letters met een boven- en/of onderzone zijn even hoog als de rompletters geschreven)	
		tekst ; waar het papier mee gevuld is	
		letters	
		letters en woorden	
		woorden	

	woorden en zinnen
	letters, woorden en zinnen
	zinnen
	verhaal
	constant sterke druk
	verbondenheid
	blokletters
	blok- en schrijffletters
	losse schrijffletters
	verbonden woorden
	alles verbonden
	blok-, schrijffletters en verbonden geschreven woorden
	golfje van de r en de z nog niet golvend kunnen schrijven
	samengestelde schrijffletter-k
	spontaan verbonden
	aa
	aei
	aai
	ae
	au
	ch
	ee
	ei
	eu
	ie
	ng
	nk
	oa
	oe
	oei
	oo
	ooi
	ou
	sch
	sh
	ui
	uu

Deze lijst is samengesteld na tien jaar onderzoek van handschriften van groep 3. Enkele weinig relevante schriftkenmerken zijn van lijst 1 -september 2011- (pagina 3) afgevoerd. De scorelijst kan per leerling of per groep ingevuld worden. Hoe meer schriftkenmerken geturfd worden in een handschrift, hoe meer aandacht van de leerkracht voor de betreffende leerling vereist is. Beginnerskenmerken die eind groep 3 nog aanwezig zijn, geven een extra signaal om verder onderzoek te doen naar de oorzaak of remediërend aan de slag te gaan.

Scorelijst Handschrift-begginnerskenmerken (leerling)

Naam:	Sept.	Dec.	Juli
hoofdlettergebruik (de a als A; de b als B, etc.)			
tweedeling in de beweging bij:			
de a als c of o met een steel erachter			
de b als l met een o of gespiegelde c eraan geplakt			
de d als c of o met de l eraan geplakt			
de g als c of o met een losse staart eraan gezet			
de p met steel en een o of gespiegelde c eraan			
de a in één doorgaande beweging			
de b lijkt op een 6 in één beweging			
de d in één beweging - startend met het rondje, zonder neerhaal			
de m als meeuw-m			
gespiegelde letter(s): e j s t z of... ..			
de g als 9 ; beginnend met het rondje			
de o onderaan beginnend en (vaak) linksom draaiend			
lijnvoering			
bibberig			
schokkerig			
soepel			
wisselend			
ruimteverdeling			
verspreid			
links, van boven naar beneden			
midden, van boven naar beneden			
midden op het vel papier geschreven			
van links naar rechts			
vakken, hokjes gemaakt			
overig			
letterhoogte van de middenzone in millimeters			
letterverwisseling (b/d, ue/eu, iu/ui)			
zoneverdeling (de letters met een boven- en/of onderzone zijn even hoog als de rompletters geschreven)			
tekst ; waar het papier mee gevuld is			
letters			
letters en woorden			
woorden			
woorden en zinnen			
letters, woorden en zinnen			
zinnen			
verhaal			
constant sterke druk			
verbondenheid			
blokletters			
blok- en schrijffletters			
losse schrijffletters			
verbonden woorden			
alles verbonden			
blok-, schrijffletters en verbonden geschreven woorden			
golfje van de r en de z nog niet golvend kunnen schrijven			
samengestelde schrijffletter-k			

Conclusie:

1. Voor veel kinderen begint het leren schrijven van letters te vroeg. Hun hersenontwikkeling en motoriek zijn nog niet zover. Dat werkt verkramping in de hand en minder schrijfplezier. Het is van belang, dat de leerkracht het opmerkt als de lijnvoering nog schokkerig, ongestuurd en met sterke druk is. Het kind doet wel zijn best, maar hoe demotiverend is het als je er nog niet aan toe bent om het gevraagde te presteren. Het is o.a. te zien aan de ruimte-indeling, het in twee delen maken van een a/b/d/g of p, lettergrootte, zoneverhouding en het spiegelen. De leerkracht kan bewegingen aanbieden, die wel beheerst worden en van daaruit bouwen naar de gevraagde lettervorm. Eerst moet een leerling motorisch en ruimtelijk goed kunnen coördineren, voor er een lettervorm gevraagd kan worden!

Dit is een dilemma, want het leren lezen begint wel in begin groep 3 en het is wetenschappelijk bewezen dat kinderen sneller de letters onthouden als ze met de hand geschreven worden. Ten gunste van het lezen, wordt het schrijven gedaan met schrijfonrijpe leerlingen. Het stempelen en letters leggen is ook een visuele vaardigheid. Het is de beweging die de lettervorm in het geheugen grift. Vingerverf, stoepkrijt, zandtafel, klei en letters van schuurpapier (Montessori) geven beweging en de nodige tactiele ervaring. Oefeningen om ontspannen op en over het papier te bewegen -kan ook met muziek- zijn een vereiste om daarna over te gaan naar de kleinere lettervorm.

2. De schrijfvoorwaarden moeten geheel aanwezig zijn om het leren schrijven met de hand tot een succes voor ieder kind te maken. Dat vraagt bewuste oefening in groep 2, zonder dat er al lettervormen gevraagd worden. Beweeg veel tweehandig, zodat beide hersenhelften actief zijn. Motorisch tweehandig en op papier. Het vel papier kan met schilderstape vastgezet worden.

3. Voordelen van het aanleren van schrijffletters in het begin van groep 3:

- a, b, d, g en p worden eerder in een doorgaande beweging geschreven
- geen letterverwisselingen meer
- geen gespiegelde letters meer
- de juiste lettervorm wordt direct ingegrift i.p.v. eerst de blokletters en daarna weer een andere lettervorm om letters tot woorden te kunnen verbinden.

Het direct aanleren van schrijffletters i.c. met de leesmethode valt negatief op, doordat

- . de f, k, r en z in het begin nog te moeilijk zijn en daardoor vervormd voorkomen
- . het synchroon laten lopen van de schrijfmethode met de leesmethode belemmert de logische opbouw van de schrijfbeweging.

4. Als echte handschrift-beginnerskenmerken -die prima bij te sturen zijn- komen naar voren:

- a, b, d, en g uit 2 aparte delen samen stellen
- de meeuw-m
- spiegelen van letters
- de o, i, r van onderaf beginnen
- de ruimte niet goed in kunnen delen
- de drie letterzones niet onderscheiden
- veel druk van het potlood op het papier
- schokkerige schrijfbeweging

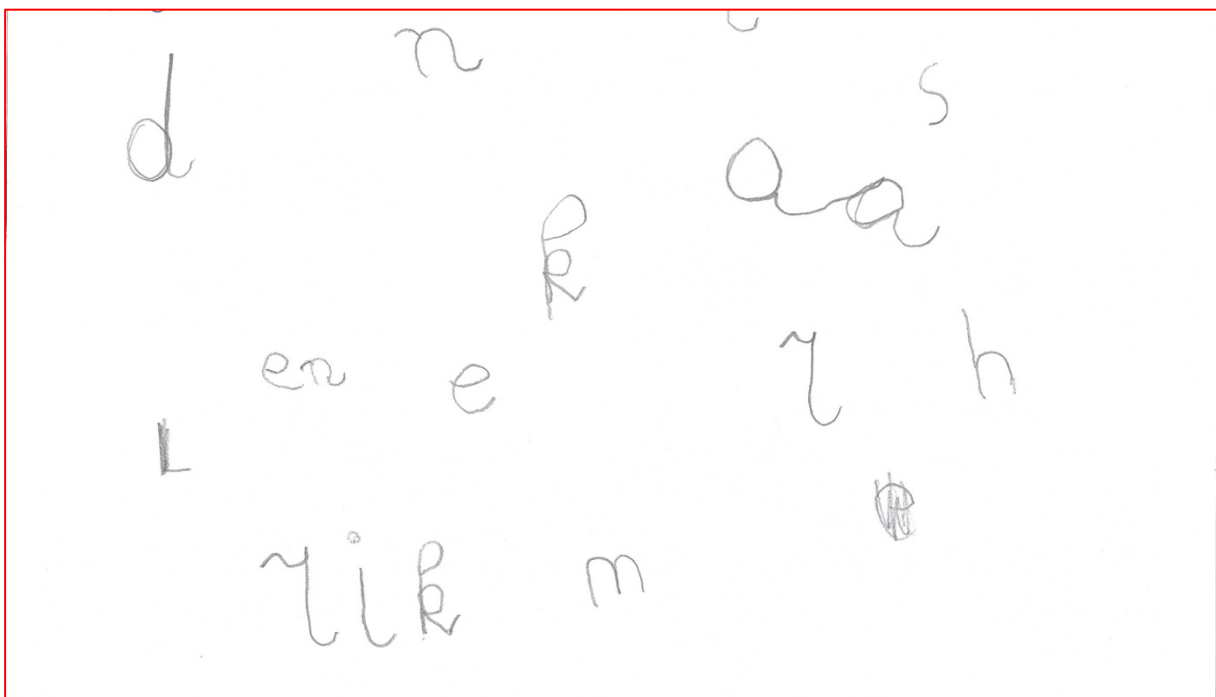
5. De ideale manier van aanleren van handschrift is een gedifferentieerde, want voor ieder kind is een andere aanpak nodig. Zo uniek en persoonlijk is het schrijven met de hand! Gelukkig zijn er leerkrachten die en passant positief bij kunnen sturen, zodat aanwensels geen belemmering worden om verbonden te leren schrijven.

6. Goed handschriftonderwijs valt of staat met de kennis en de begeleiding van de leerkracht. Letterlijk gaat hierbij op: goed voorbeeld doet goed volgen! De juiste aandacht (kijk wat de leerlingen doen!), zorg, inventiviteit en creativiteit om saai herhalen gedifferentieerd aan te bieden helpt de leerling om plezier aan het verwerven van een nieuwe vaardigheid te ervaren. Leerlingen die te snel willen of wat slordig zijn, sluiten vaak de a niet van boven, zodat deze op een u lijkt. Tijdig bijsturen kan het aanwennen ervan voorkomen. Een ander punt dat snel over het hoofd gezien kan worden is het 'wijd' schrijven van de d. De neerhaal komt 3 mm verder op de lijn in plaats van naast de ophaal en onderaan pas het boogje om de verbinding naar rechts te maken. Het merendeel schrijft groter dan 4 mm. Pas de liniatuur daarbij aan of op een onderlijn in plaats van tussen lijnen te laten schrijven.

7. Kinderen willen graag leren schrijven met de hand. Het verwerven van deze vaardigheid geeft ze het gevoel van 'iets te kunnen'. Hun brein is dol op ontwikkelkansen. Ga samen de uitdaging aan!

N.B. Bij elke leerling met schrijfproblemen is het goed om ook te kijken naar het functioneren van het oog! Vooral als de plaatsbepaling moeilijk gaat of het vormbeeld gespiegeld weergegeven wordt.

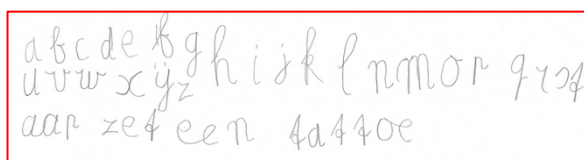
Het onderzoek heeft geresulteerd in een lijst van 17 beginnerskenmerken. De gebruikte scorelijst (met 32 kenmerken) is aangepast en er is een scorelijst beginnerskenmerken voor de individuele leerling bijgevoegd. Daarop kan de leerkracht zien welke leerling op welk punt blijft steken.

meisje, begin groep drie

Reeds verschenen artikelen n.a.v. dit onderzoek:

- SPH-nieuwsbrief, juni 2012, Zie nou zelf – groep 3 na vier maanden schrijfonderwijs
- SPH-nieuwsbrief, juni 2015, Schrijven doe je toch aan elkaar?
- SPH-nieuwsbrief, maart 2016, Groep 3 – na vier maanden schrijfonderwijs – spontane pogingen tot verbinden
- SPH-nieuwsbrief, juni 2016, Groep 3 – Kaderen. (Mogelijke redenen van het fenomeen kaderen.)
- SPH-nieuwsbrief, december 2016, Golfje aan de letters r en z
- SPH-nieuwsbrief, december 2016, Groep 3, 2016-2017: kleine schrijffletter k in september (al)
- De Letter, juni 2016. Groep 3 – Kaderen
- De Letter, juni 2015, Het golfje van de schrijffletters r en z
- De Letter, november 2015, Leren we de juiste schrijffletters r en z wel aan?
- De Letter, februari 2016, Golfjes en draairichting - Egbert Kats,
- Over kinderhandschrift, schrijfopvoeding en schrijfonderwijs gesproken - D. Schermer:
- Groep 3 na negen dagen school (2011) [bundel 28]
 - Groep 3 na drie maanden schrijfonderwijs (2012) [31]
 - Groep 3 – beschrijving van de onderzoekpunten (2013) [37]
 - Leren schrijven in groep 3 – aandachtspunten (2013) [41]
 - Het golfje van de schrijffletters r en z; hoe lastig is dat? (2015) [51]
 - Groep 3 – na 4 maanden schrijfonderwijs – spontane pogingen tot verbinden (2016) [57]
 - Kaderen, groep 3, dec. 2015 (2016) [59]
 - Groep 3, 2016-2017: Golfje aan de schrijffletters r en z (2016) [63]
 - Groep 3 – december 2011 – na 4 maanden schrijfonderwijs (2012) [30 en p/a 31]
 - 2012-2013 september (2012) [36]
 - Groep 3 – beschrijving van de onderzoekpunten (2013) [37]
 - Leren schrijven in groep 3 – aandachtspunten (2013) [41]
 - Voorwaarden om schrijven met de hand te kunnen leren (2014) [44]
 - Schrijven doe je toch aan elkaar??? (2015) [50]
 - Leren we de juiste schrijffletter r en z wel aan? (2015) [54]
 - Groep 3 – na 4 maanden schrijfonderwijs – spontane pogingen tot verbinden (2016) [57]
 - Schrijfvoorwaarden (2013) [67]
 - Schrijven in groep 3: 5 jaar lang – 3 keer per jaar (2017) [71]
 - De schrijffletter ‘k’ in begin groep 3 (2017) [74]
 - Groep 3 – december 2017 (2018) [77]
 - FF meekijken – groep 3 (2018) [82]
 - Groep 3 – Twee handschriften nader bekeken (2018) [84]
 - Groep 3: Handschriften september 2018/19 – Opmerkingen voor de leerkrachten (2018) [84]
 - Gezien in de handschriften van groep 3 (2019) [86]
 - Bevindingen voor leerkracht groep 4 – Groep 3, juli 2020 (103)
 - Handschriften van groep 3 in december 2020 (2021) [108]
 - Groep 3 – aanbevelingen voor groep 4 (2021) [112]
 - Zeg eens aa ... (2021) [114]
 - Schrijven met water (2016) [59]
 - Kaderen, groep 3, dec. 2015 (2016) [59]
 - Groep 3, 2016-2017: Golfje aan de schrijffletters r en z (2016) [63]
 - Wat een rijkdom gaat er schuil achter kinderschrift ... als je er vakbekwaam naar kijkt (2017) [66]
 - Handschrift groep 3: kenmerken van beginners (2017) [73]
- Het nummer van de bundel staat tussen [] De bundels zijn via dick.schermer@upcmail.nl te bestellen.

Slotwoord

Hierbij spreek ik de hoop uit, dat aan de hand van dit verslag en de gemaakte scorelijst beginnersschriftekenmerken leerkrachten zaken eerder kunnen signaleren, gerichte begeleiding kunnen bieden en niet schromen om advies in te winnen over de aanpak.

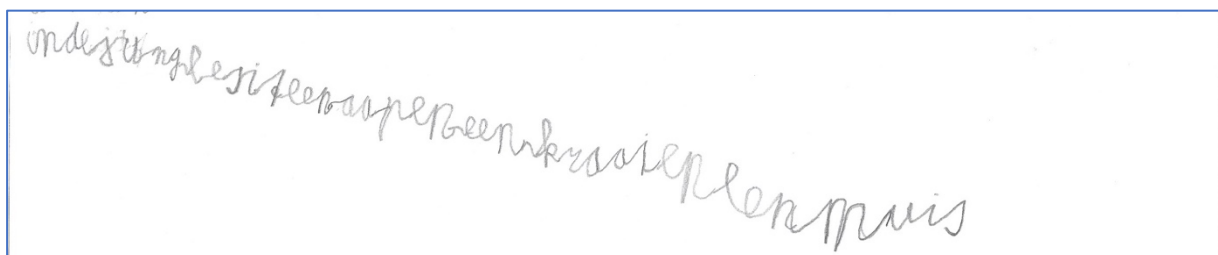
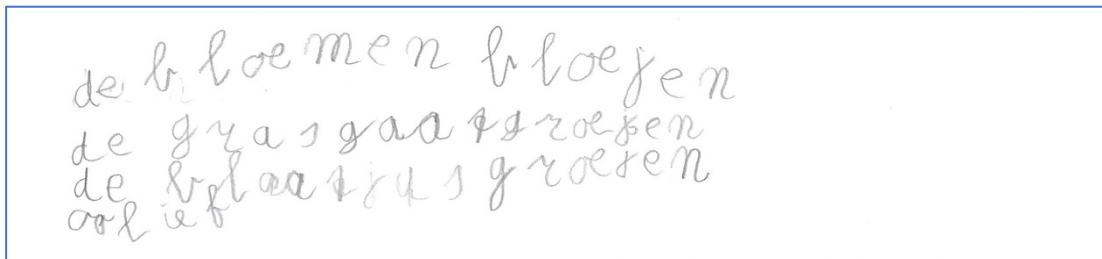
Tenslotte wijs ik op www.handschriftontwikkeling.nl waar de schrijfvoorwaarden, redenen om het schrijven met de hand aan te blijven leren, tips voor linkshandigheid, de uitwerking van het leren schrijven op het brein, een stappenplan om een methode te kiezen en de voor- en nadelen van verbonden of onverbonden schrift te vinden zijn.

Daarmee kan een schoolteam elkaar én ouders wetenschappelijk onderbouwd informeren.

Met veel dank aan CBS De Wegwijzer te Nieuwleusen; met name de leerkracht van groep 3 voor het trouw en tijdig aanleveren van de handschriften en de prettige samenwerking bij de evaluatie ervan.

Dhr. D. Schermer voor het met raad en daad klaarstaan en voor het redigeren van het verslag.

Nieuwleusen, A.C.M. Schoemaker – Ytsma, februari 2022

Twee voorbeelden van twee jongens aan het eind van groep 3.
“in de jungle zit een aap en een kraai en een muis”.